

П Р И К А З И

Андрей Юрьевич Митрофанов,
Император Алексей I Комнин и его стратегия,
Издательство Санкт-Петербургской Православной Духовной
Академии, Санкт-Петербург 2020, 278 стр.

Књига др Андреја Јурјевича Митрофанова, научног сарадника катедре за црквену историју Санктпетербуршке духовне академије, под насловом *Император Алексей I Комнин и его стратегия*, како је то у наслову сасвим јасно формулисано, посвећена је не толико самој личности и владавини цара Алексија I Комнина (1081–1118), једног од најзначајнијих византијских царева преломног периода XI–XII века, чија је владавина не само инаугурисала столеће стабилне владавине породице Комнина на цариградском царском престолу (1081–1185) него је представљала у пуном смислу прекретницу у даљем развоју Царства, колико његовој стратегији, вештини са којом се на бојном пољу сучељавао са многобројним противницима, који су подједнако на Истоку и Западу током његове владавине угрожавали и сам опстанак Царства. Подељена на двадесет три краћа поглавља, без њиховог груписања у веће тематске или хронолошке целине, она прати све спољнополитичке изазове са којима се ромејска држава сусретала од средине XI до почетка XII века, у виду инвазија страних војски на царску територију. Како је као главни извор аутору послужило историографско дело царева кћерке, учене принцезе Ане Комнине, добропозната *Алексијада*, посвећена животу и владавини цара Алексија I Комнина, прво поглавље књиге стога је и посвећено њој и њеном делу (стр. 8–19). Ана биографију свог оца започиње описом догађаја из 1071, великог похода тадашњег цара Романа IV Диогена (1068–1071) против Турака Селџука, који су средином XI века завладали Ираном и Ираком и византијском Јерменијом и почели упаде дубље у византијску Малу Азију, који се завршио катастрофалним поразом Ромеја код Манцикерта у Јерменији августа 1071. и који је својим последицама определио читаву потоњу историју Царства. Упознајући читаоца са околностима у којима се одиграо тај судбоносни

догађај, аутор цело поглавље посвећује кратком осврту на порекло Турака Селџука, њихову појаву у персијским и арапским земљама и успостављање њихове државе у Ирану и Ираку средином XI века и разлоге њиховог сукоба са Ромејима (стр. 19–29).

Након кратког поглавља посвећеног владавини цара Романа Диогена и бици код Манцикерта (стр. 30–32), аутор описује последице византијског пораза у виду селџучког пустошења малоазијских провинција Царства и међусобних сукоба тамошњих византијских заповедника, што је за резултат имало потпуно турско освајање Мале Азије и успостављање селџучког Султаната Рум (стр. 32–39), а затим описује метеже, побуне и борбе за царски престо које су опхрвале Византију све до царског крунисања Алексија Комнина 1081. године (стр. 39–46). Окрећући се Западу, аутор пажњу посвећује највећој претњи са којом је Царство имало да се суочи на тој страни – јужноиталијанским Норманима и њиховом вођи Роберту Гвискарду, те у наредном поглављу пише о њима, њиховом доласку из Нормандије у северној Француској и појави у јужној Италији у првој половини XI века и освајању тамошњих византијских и лангобардских територија и плановима за даљу експанзију на Исток преко Јонског мора (стр. 46–61). Након тога, у посебном поглављу описује војну вештину, опрему и обуку западњачких витезова из тог времена (стр. 61–73). У поглављу посвећеном византијској војсци у другој половини XI века аутор само указује на њене опште карактеристике, истичући да је услед губитака територија на Истоку она изгубила обележја старе тематске организације и углавном почивала на контингентима страних, претежно германских, најамничких дружина – Варега, Нормана, Франака, Немаца и Англосаксонаца (стр. 73–74). У поглављу о варешкој гарди доноси се и њена занимљива предисторија, кроз кратак осврт на византијско-руске односе од IX до XI века (стр. 74–79), а у поглављу о њеном најпознатијем заповеднику, Харалду Сигурдсону Хардради, потоњем краљу Норвешке (1047–1066) и предводнику последње викиншке инвазије на Енглеску 1066, испричана је на основу како византијских извора тако и старонордијских сага, занимљива прича о том живописном викиншком ратнику и његовом необичном животном путу (стр. 79–85), док је посебно поглавље посвећено варешкој гарди у византијској служби после Харалдовог одласка на далеки север (стр. 85–94). Наредно поглавље говори о осталим одредима византијске војске тог времена и њиховој опреми, са освртом на њихове праузоре у римској војсци ранијих времена и паралеле у војскама других народа (стр. 94–111). Средишњи део књиге заузимају опширно

поглавље о великом рату против Нормана на западу Царства, на Балканском полуострву, који је заузео прве године Алексијеве владавине (1081–1085), са детаљним описом развоја догађаја, распореда снага и најважнијих војних дејстава, попут битке код Драча 1081 (стр. 111–143) и након кратког осврта на изглед и опрему селџучке војске (стр. 143–147) и печенешких јединица (стр. 147–149), поглавље о борби са Селџуцима у Малој Азији против емира Чаке 1089–1092. и султана Килиџ Арслана (1092–1107) и Маликшаха (1107–1116) у првим деценијама XII века (стр. 149–157), те поглавље о борбама са Печенезима од средине XI века до одлучујуће победе у бици код Левуниона 1091. године (стр. 157–183). Пораз Печенега омогућио је цару Алексију да учврсти северне границе Царства, где су даље изазове представљале борбе са Србима 1091–1094, те побуне два Псеудо-Диогена, 1094. и 1116, у спрези са Куманима, новом номадском хордом која је у степама северно од доњег Дунава и Црног мора сменила Печенеге у улози претње за Царство, чему је посвећено наредно поглавље (стр. 183–193). Посебно поглавље говори о односима цара Алексија и крсташа Првог крсташког похода, од њихове појаве на територији Царства крајем 1096, преко њихових борби против Турака у Малој Азији у савезу са царем и ослобађања дела тамошњих византијских територија, изгубљених после битке код Манцикерта 1071, до освајања Антиохије 1098 (стр. 193–213). Рат са Боемундом Тарентским, норманским принцем из Јужне Италије, сином Роберта Гвискарда, али и новим крсташким кнезом Антиохије, чије су аспирације биле усмерене против Царства са две стране, како из његове норманске постојбине у јужној Италији, тако и из његове нове крсташке кнежевине у Сирији, био је у исто време и наставак некадашњег сукоба са његовим оцем осамдесетих година XI века и последица неразумевања и неповерења између цара и западних крсташа из периода 1096–1098, а највећа пажња посвећена је војним дејствима на Балкану 1106–1108. и царевом одлучујућој победи над норманским кнезом услед неуспеле опсаде Драча 1108 (стр. 213–230). Посебно поглавље посвећено је интригантном питању у вези са плановима цара Алексија I о склапању уније са римском црквом и његовом евентуалном царском крунисању у Старом Риму, које аутор везује за 1112. годину (стр. 230–235). У претпоследњем поглављу аутор скреће пажњу на још једну интересантну појединост, а то је поређење цара Алексија I Комнина са царем Јованом I Цимискијем (969–976), једним од најуспешнијих царева византијске историје када је реч војним достигнућима и освајањима, које се може приметити у делу Алексијеве кћерке Ане Комнине (стр. 235–247). Аутор

своје излагање завршава поглављем о смрти цара Алексија и питању његовог наслеђа 1118 (стр. 247–251), као и Закључком, у којем износи позитивну оцену како војне стратегије цара Алексија I Комнина, тако и његове дипломатске вештине, уз констатацију да је и једно и друго било последица његовог јасног опредељења да је опстанак и даљи развитак Царства био могућ само уз сарадњу са западноевропским политичким, војним, економским и демографским чиниоцима. Књига Андреја Ј. Митрофанова *Император Алексей I Комнин и его стратегия* представља значајан допринос на пољу византијских студија. Својом пажљиво одабраном и јасно одређеном и овиченом тематиком она буди занимање читаоца заинтересованог за историју војне вештине Ромеја и њихових суседа, а својим одмереним екскурсима о пореклу и појави народа који су пред Византијско царство XI–XII века постављали највеће изазове, као и о предисторији њихових односа са Царством употпуњује познавање политичких односа тог времена на ширем простору Северне, Источне, Западне и Југоисточне Европе и Предње Азије. Коришћење бројних неvizантијских извора, укључујући и арапско-персијска поетска дела, западноевропску витешку поезију и старонордијске саге, додатно употпуњује слику о месту Царства Алексија I у самом средишту поменутог простора.

Предраг КОМАТИНА

**Ивана Коматина,
Краљ Стефан Урош I Велики и његов век,
Београд: Историјски институт, 2021, 403 стр.**

У књизи која је доспела пред научну јавност, Ивана Коматина на детаљан, али читаоцу пријемчив начин представља живот и време краља Стефана Уроша I. Како се види из наслова, она не доноси искључиво приказ живота и дела краља Уроша, већ у значајној мери оцртава општију слику времена у коме је он живео и владао. Може се рећи да тако замишљена концепција, изложена у десет основних целина, умногоме доприноси целокупној слици једне владарске епохе.

У прве три целине (стр. 13–72) ауторка доноси осврт на прилике у Српској земљи, али и околним државама, од пада Цариграда 1204. до доласка краља Уроша на престо (1242/1243) (*Српске земље од нестанка*

царске до настанка српске круне; Брачне везе и наследници првог српског краља и Урошеви претходници). Четврта целина, *Стефан Урош – Noten est oten* (стр. 73–86), посвећена је питању порекла и значења имена *Стефан Урош*. Потом следи анализа околности које су пратиле долазак на престо и првих неколико година Урошеве владавине, обележених успоном Никејског царства (*Долазак на власт Стефана Уроша I*, стр. 87–112). Дужна пажња посвећена је и успону рударске производње. Ауторка се, затим, темељно посветила низу значајних питања која су обележила владавину краља Уроша током педесетих година 13. века (*Краљ Стефан Урош I у вртлогу европске политике*, 113–212). Првенствено, реч је о политичкој позадини Урошевог брака са Јеленом „Анжујском”, затим краљевој улози у сукобу између Барске и Дубровачке архиепископије и односима са Дубровником. Значајан простор дат је питању Урошевог става према сукобу Никеје и Епира за превласт у византијском свету. Коматина није пропустила ни да се осврне на краљев однос према блиским сарадницима, међу којима се истичу краљ Владислав, Доментијан, кнез Ђорђе, архиепископ Јоаникије итд.

У целини под називом *Владавина Стефана Уроша I након обнове Византијског царства* (стр. 213–280) тежиште је на Урошевој владавини након обнове Византије (1261). Пажња је посвећена варљивом односу са Угарском, али и пријатељским везама са Сицилијом Анжујаца. Анализиран је и краљев став према Лионској унији (1274), која је склопљена између византијског цара Михаила VIII и Римске курије. Остатак целине усмерен је на последње године владавине краља Уроша, које су обележене ратом са Дубровником (1275) и сукобом са младим краљем Драгутином (1276). Увид у прилике у српској држави након Урошевог збацивања и смрти (1277) Коматина доноси кроз призму односа међу његовим наследницима – синовима Драгутином и Милутином и супругом Јеленом (*Урошеви наследници*, стр. 281–290).

Идеолошки аспекти Урошеве владавине обрађени су у оквиру целине *Краљ све Српске земље и Поморске* (стр. 291–305), и то претежно кроз анализу писаних извора и краљевих портрета на фрескама (Сопоћани, Градац, Ђурђеви Ступови итд.). Такође, Коматина се осврнула на малобројну сфрагистичку и нумизматичку грађу Урошевог времена. На крају, у оквиру целине *Велики – заслужени епитет?* (стр. 306–311) ауторка потврђује оправданост епитета који су краљу наденули савременици. Умесно је истаћи да књигу обогаћује и занимљив илустративни материјал (фреске, печати, документи, мапе), док насловне корице краси портрет краља Уроша из приправе у Сопоћанима. Поред

тога, од знатне користи су прилози у виду листа владара и црквених великодостојника с простора Српске земље и околних држава.

Као што се примећује из списка коришћене библиографије, Коматина је искористила готово све релевантне изворе (домаће и стране), уз темељан осврт и неуморно преиспитивање досадашњих историографских резултата. Од посебног значаја су њене исправке у домену хронологије појединих догађаја. Тако она смешта време Урошевог доласка на власт у период након априла 1242, а пре августа 1243. године (стр. 94–99). У том смислу, доказује непоузданост вести које доноси архиепископ Данило II, дајући предност документарној грађи којом се потврђују вести познијих летописа. Коматина је успела да разреши и питање хронологије српско-угарског рата из шездесетих година 13. века. Пажљивом дипломатичком анализом пет угарских повеља и сагледавањем политичких прилика, убедљиво је доказала да тај сукоб треба сместити у 1265/1266, а не у 1263/1264. или 1268, како се раније узимало (стр. 219–224). Исто тако, сматрамо да ауторкина запажања о времену склапања брака између Стефана Драгутина и угарске принцезе Каталине (након маја 1270) отварају простор за даља истраживања (стр. 228–229).

Овом приликом значајно је истаћи и ауторкине напоре у одређивању јаснијег политичког контекста неких збивања, као што је склапање брака између краља Уроша и (краљице) Јелене. Политичку позадину тог брака Коматина види кроз Урошево настојање да се приближи угарско-латинском табору, због јачања Никеје. У вези са тим, Коматина прихвата доминантну тезу о Јеленином грчко-угарско-француском пореклу, уз темељан претрес мишљења о том проблему (стр. 115–138). У низу других питања овде би требало истаћи и оправданост ауторкиног става да уговор из Витерба (1267) ни у ком погледу није угрожавао државу краља Уроша (стр. 241–244).

Услед недоречености извора, нека питања су и даље остала отворена. Примера ради, преиспитујући изворе који говоре о улози краља Уроша у Пелагонијској бици (1259), Коматина наводи да византијски писци не спомињу учешће Срба. Тачније, српско учешће наводи само један, посве особен извор – *Морејска хроника*. Иако не даје коначне одговоре, Коматина с правом сматра да је услед добрих односа са Угарском, чије су се трупе засигурно бориле на страни Никеје, исту политику следиле и краљ Урош (стр. 191–193). Мишљења смо да би таквом ставу требало придодати и вести позније, арагонске редакције *Морејске хронике*. Ту је наведено да се српски одред нашао у саставу угарских снага. Даље, ауторка преиспитује питање Урошевог вазалства према угарском краљу Бели IV. Она полази од

чињенице да извори који говоре о томе одражавају искључиво угарску перцепцију (стр. 215–230). Такво мишљење је оправдано када је реч о угарским изворима. Чини се, пак, да поједини други извори, као што је *Римована хроника* Отокара Штајерског, полазе од нешто другачијег схватања. Наиме, постоји могућност да се у овом случају Урошев положај посматра кроз вазални однос његовог сина, краља Драгутина, према Угарској. Елем, ово питање захтева детаљније истраживање.

Узевши у обзир све наведено, остаје да се нагласи вишеструк значај ове књиге, која ће као таква несумњиво бити препозната од стране стручне јавности. Такође, изражавамо наду да ће у догледно време српска историографија о средњем веку бити обogaћена и биографијама неких других Немањића, попут Урошевог деде Стефана Немање и оца Стефана Првовенчаног. У том погледу, књига И. Коматине треба да послужи као изузетан подстицај.

Марко ГАВРИЛОВИЋ

From Pax Mongolica to Pax Ottomanica: War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Region (14th–16th Centuries), eds. Ovidiu Cristea and Liviu Pilat. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 58 (Leiden – Boston: Brill, 2020), vii + 321 pp.

The Black Sea region lay at the crossroads of the major trade routes connecting the Mediterranean basin with Eastern Europe and Central Asia. In the past, it was exposed to continuous waves of mass migrations, it played the role of both a frontier and a contact zone between different cultures and religions, and it was (and still is) a theater of conflict between various political powers. Unsurprisingly, the history of the Black Sea has a long research tradition, and in recent decades the number of titles focused on certain aspects of the ancient, medieval, and early modern past of the region is rapidly growing. This trend is also reflected in the emergence of specialized scientific journals and research centers dedicated to the history, economy, cultural heritage, and geopolitical issues of the Black Sea.

This book is another addition to the existing bibliography of the late medieval and early modern history of the region, or at least its northern part. It emerged from a panel organized within the 51st International Congress of

Medieval Studies in Kalamazoo, Michigan in 2016. The panel, titled “Crusading and the Byzantine Legacy in the Northwestern Black Sea Region”, aimed to draw attention to the Black Sea as a neglected area of the Crusades and to focus on the role of Moldavia and Wallachia as regional political actors. While the panel had only four participants, among them the two editors of the present volume, the book includes eleven contributions, and has a broader scope, encompassing different issues of the northern Black Sea history since the establishment of the Golden Horde in the mid-thirteenth century to the Long Turkish War (1593–1606). The majority of the contributors are Romanian scholars, three of them are Polish and one is from Finland.

Here follows a brief summary of the volume contents, chapters, and authors. The first article is by Șerban Papacostea (“The Genoese in the Black Sea (1261–1453): Metamorphoses of a Hegemony,” pp. 13–38), a prominent Romanian historian and academician who passed away in 2018, before the publication of the book. It provides a useful overview of the Genoese presence in the region, their commercial hegemony, and their relations with the neighboring powers in the timespan between the treaty of Nymphaeum and the Fall of Constantinople to the Ottomans.

An outstanding contribution, by Roman Hautala (“Catholic Missions in the Golden Horde Territory,” pp. 39–65), explores the presence and activities of the Franciscan and Dominican friars in the Tatar lands, reaching a heyday during the reign of khan Uzbek (1313–41), and touches upon the mutual dependence of western merchants and mendicants in their endeavors in Eastern Europe.

Laurențiu Rădvan (“Between Byzantium, the Mongol Empire, Genoa and Moldavia: Trade Centers in the North-Western Black Sea Area,” pp. 66–80), deals with the development of two northwestern Black Sea urban centers: Maurocastro or Akkerman (Bilhorod-Dnistrovskiy) and Chilia, and the actions of the four powers, vying for their control in the times preceding the Ottoman conquests.

Șerban Marin (“La Rotta Della Tana (1343): The Viewpoint of Venetian Chronicles,” pp. 81–112), singles out the particular event: the expulsion of Venetians from Tana by the order of khan Djanibek (1342–57), and its description in the Venetian chronicles. As these chronicles constitute secondary source material, the research is less relevant to the Black Sea history and more to the research of Venetian historiographical tradition. The author gives the full list of the chronicles (more than two hundred of them, the majority being unedited) and deals with the similarities and differences in their short narratives through quantitative means.

Nagy Pienaru (“The Timurids and the Black Sea,” pp. 113–45) offers a detailed account of the Tamerlane’s campaigns against the Golden Horde and

the Ottomans at the end of the fourteenth and beginning of the fifteenth century, their impact on the regional trade, and the gradual decline of the Timurid influence in the region during the following decades.

Ștefan Gorovei (“The Principality of Theodoro (Mangup) and Stephen the Great’s Moldavia: Observations and Hypotheses,” pp. 146–68) investigates the relations between the famous Moldavian ruler and the small Greek Principality on the eve of its downfall under the Ottoman rule. In addition, the article emphasizes Stephen’s ephemeral plans to extend his rule to Crimea.

Danuta Quirini-Poplawska (“Attempts at Forging a Genoese-Polish-Tatar Alliance against the Ottoman Empire in 1480–1484,” pp. 169–91) traces Genoese attempts to form an anti-Ottoman alliance with Poland and the Crimean khanate at the beginning of the penultimate decade of the fifteenth century, following the Ottoman capture of Caffa (1475).

Liviu Pilat (“Dynastic Conflicts, Alliances and the Ottoman Imperial Policy in the Northern Black Sea (1489–1499,” pp. 192–214) analyses the political developments in the region after the Ottoman takeover of Akkerman and Chilia (1484), and the relations of the Porte with Poland and Lithuania.

The following two texts make a chronological jump to the end of the sixteenth century. Dariusz Milewski (“From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski: Rise of the Cossack Factor in Polish-Ottoman Relations (1574–1600),” pp. 215–27) focuses on the role of the Cossacks in the tense Ottoman-Polish relations and border conflicts. Ovidiu Cristea and Ovidiu Olar (“War and Diplomacy in the Black Sea Region during the ‘Long War’ (1593–1606),” pp. 228–48) explore the regional developments and diplomatic relations of Wallachian (and later Moldavian and Transylvanian) prince Michael the Brave (1593–1601) with the Ottomans and the Habsburgs, from the various points of view of separate and connected histories.

The last article, authored by Michał Wasiucionek (“Entangled Histories, Entangled Chancelleries? Moldavia and the Crimean Khanate between Pax Mongolica and Pax Ottomanica,” pp. 249–69), reveals intriguing aspects of the diplomatic practice of Moldavia and the Crimean Khanate in their relations with the Ottoman Empire, their mutual similarities and their multilingual approach, stemming from the practical needs and political necessities.

A bibliography of all cited works (pp. 271–310) and a general index (pp. 311–21) are included in the edition. Its minor shortcoming is the absence of historical and geographical maps.

Taken as a whole, the volume offers a comprehensive insight into the dynamic political and economic developments, the rise of local urban centers and their relations with the nomadic hinterland, and the diplomatic and military

efforts and strategies of the involved political and mercantile powers. Most of the research is based on a wide range of not easily accessible primary sources, and secondary literature in Polish, Romanian, Russian, and other eastern European languages. The aim, expressed by the editors in the introduction, was to offer “a better understanding of the political and commercial history of the Black Sea between the fourteenth and the sixteenth centuries,” (p. 12) and the present volume fulfills the intended purpose.

Aleksandar UZELAC

Недељко В. Радосављевић,
Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880),
Београд : Историјски институт, 2021, 243 стр.

Дуги низ година теме из историје Православне цркве привлаче пажњу Недељка Радосављевића. Његова интересовања кретала су се од истраживања историје појединих храмова до историје црквених области. Прошлост Дабробосанске митрополије спада у оне теме којима се Радосављевић бави дуже време и периодично им се враћа. Међу првим његовим радовима који су били посвећени темама из историје ове епархије су: *Три писма сарајевског митрополита Игњатија из 1851. године* (Зборник МС за историју 69–70, 2004, 275–248), *Дабробосански (сарајевски) митрополит Серафим* (Споменица Милана Васића, Бања Лука 2005, 271–285), *Митрополит Серафим Дабробосненски (допълнения към биографията му)* (Историята и книгите като приятелство : сборник в памет на Митко Лачев, София 2007, 218–228) и збирка извора *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878.* (Београд : Историјски институт, 2007).

Дугогодишња истраживања Недељка Радосављевића и његово непрекидно интересовање за тему дали су резултат у монографији *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)*, која је објављена 2021. године у издању Историјског института у Београду.

Хронолошки оквир монографије *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1766–1880)* заснован је на догађајима из црквене, а не политичке и дипломатске историје, како то Радосављевић објашњава у *Уводу* (стр. 7–17). Гашењем Пећке патријаршије 1766. године, а затим и Охридске архиепископије 1767. године, и припајањем

њихових епископија Васељенској патријаршији почела је велика реорганизација Православне цркве на Балкану. Био је то јединствени случај укидања две аутокефалне православне организације и припајања њихове територије трећој. Тако се Дабробосанска митрополија нашла у саставу Васељенске патријаршије. Као горњу хронолошку границу свог истраживања, аутор није одредио 1878, годину аустроугарске окупације Босне. Он истиче да је важнија година у историји Православне цркве на Балкану, а тиме и Дабробосанске митрополије, била 1880. година, када је Конвенцијом Васељенске патријаршије и Аустроугарске већина надлежности у избору митрополита и у црквеној управи прешла на окупационе власти, док је Патријаршија у Цариграду задржала само номинална права потврђивања тих одлука. Пензионисање дабробосанског митрополита, Анитма Алексијадиса, 1880. године симболично је означио крај периода непосредне управе Васељенске патријаршије над Дабробосанском митрополијом, наглашава аутор.

Према величини територије и броју кућа православних верника, Дабробосанска митрополија била је највећа епархија укинуте Пећке патријаршије која је ушла у састав Васељенске патријаршије. Налазила се у Османском царству, у Босанском пашалуку и њена територија простирала се од Уне на западу и Грахова и Ливна на југозападу до Прибоја и Вишеграда на истоку и Саве на северу. На том простору, поред православног становништва, живела је и бројна муслиманска популација, као и значајан број римокатолика који су имали своју црквену организацију. То је, између осталог, утицало на специфичне прилике у овој епархији. Седиште Дабробосанске митрополије било је у Сарајеву, због чега је називана и Сарајевском. Поред два наведена, за ову епархију коришћени су и назива и Босанска и Босна-Сарајевска митрополија. Она је била једна од десет епархија Пећке патријаршије које су у време њеног укидања биле у високом митрополитском рангу. У периоду у коме је била у саставу Васељенске патријаршије ова епархија је задржала свој ранг и 1835. године уздигнута је у ранг митрополије првог степена. Бурни догађаји у Османском царству током друге половине 18. и у 19. веку одражавали су се неминовно и на ову епархијску област која се налазила на периферији царства.

Дабробосанска митрополија, као посебна тема истраживања, није изазивала већу пажњу истраживача. Неки подаци о овој епархији могли су се, ипак, пронаћи у збиркама извора и синтезама које су биле посвећене другим црквеним областима или општим питањима српске цркве и народа. Стога, нова књига Недељка Радосављевића представља велики подухват у нашој историографији и заслужује посебну пажњу.

У тексту монографије *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1776–1880)* могу се издвојити две целине. Први део је хронолошки и у њему је истражена прошлост Дабробосанске митрополије кроз периоде које су обележили важни догађаји, како из црквене тако и из политичке историје у Османском царству. Иако је у наслову монографије као доња хронолошка граница истакнута 1766. година, Недељко Радосављевић је своја истраживања започео ранијим периодом. Стога, у првом поглављу монографије *Дабробосанска митрополија и уређење нове црквене структуре после 1739* (стр. 19–35) он прати догађаје од Београдског мира, којим је завршен рат између Хабзбуршке монархије и Османског царства, до укидања Пећке патријаршије. Тај период је, поред реорганизације Пећке патријаршије због враћања Србије под османску власт, обележио и почетак мешања Васељенске патријаршије у њене послове. Васељенска патријаршија уплитала се тада, између осталог, и у избор патријарха и епископа, те је једна од последица било опадање ауторитета пећких патријарха и успостављање све већег утицаја васељенских. Аутор је истражио како су се те промене одразиле на Дабробосанску митрополију.

Раздобље у коме се Дабробосанска митрополија налазила у саставу Васељенске патријаршије Радосављевић је обрадио кроз пет поглавља, које је хронолошки раздвојио догађајима од значаја за Османско царство и народе на Балкану. У поглављу *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији 1766–1804* (стр. 37–47) пратио је као су се промене у организовању Православне цркве на Балкану одразиле на ову епархију, како се она усклађивала са системом који је постојао у Васељенској патријаршији, шта је могло да се задржи из старог начина живота и рада у Пећкој патријаршији, а шта је морало да се мења јер је било у супротности са деловањем Патријаршије у Цариграду. Дабробосанска митрополија је у овом периоду деловала у релативно стабилним приликама, закључује аутор, али је православно становништво било ограничено у верским слободама због конзервативних ставова владајућег слоја локалне муслиманске аристократије. Наредни период у историји Дабробосанске митрополије, међутим, обележила је општа нестабилност на Балкану због избијања Првог српског устанка. Иако Босански пашалук није био обухваћен устанком, догађаји у Смедеревском санџаку много су утицали на ситуацију у Дабробосанској митрополији. Походи османске војске из Босне на Србију и њена повлачења после пораза од устаника, борбе устаничке и османске војске у Источној Босни, покушаји побуна православног становништва у Босни, страдање верника, свештенства, црква и манастира неке су од тема

обрађених у поглављу *Дабробосанска митрополија и ратни период Српске револуције 1804–1815* (стр. 49–55). После успостављања мира на границама Смедеревског санџака, 1815. године, Османско царство било је у превирању. Грчки устанак 1821. године, уништење јаничарског реда 1826, неуспела побуна Хусеина Градашчевића 1831/1832. године донели су већи притисак на православно становништво које је живело у ванредним околностима. Деловање дабробосанских митрополита у ситуацији општег неповерења османских власти према православном становништву и јаким притисака које су на њих вршили предмет је истраживања аутора у поглављу *Митрополија од 1815. до прогласа Танзимата 1839* (стр. 57–68). У том периоду биле су сужене могућности са шири духовни преображај, односно за образовање свештенства, отварање школа, обнову старих и изградњу нових храмова у Дабробосанској митрополији, закључио је аутор. Танзиматске реформе од 1839. године изазивале су отпор конзервативних муслиманских кругова, посебно на периферији Османског царства, те је Босански пашалук био језгро отпора реформама. Бунили су се муслимани због нове организације војске и промењеног законодавства, али и хришћани због тешких фискалних намета и безакоња. У околностима укидања старог и увођења новог поретка, дабробосански митрополити имали су великих тешкоћа и у односима према османским властима и у управи епархијом. Сналажењу дабробосанских митрополита у несигурним околностима, у којима су нови закони често произвољно тумачени и скоро по правилу на штету народа, као и начину на који су превазилазили проблеме са којима су се суочавали Радосављевић је посветио посебно поглавље, под називом *Од прогласа Танзимата до Латасове експедиције (1839–1850)* (стр. 69–77). Дуго очекивани мир стигао је у Дабробосанску митрополију са Омер-пашом Латасом. Његовим походом у Босански пашалук, 1850. године, сломљен је отпор танзиматским реформама и централним властима. Иако су бројни проблеми остали нерешени, у наредном периоду приметан је економски напредак. За Дабробосанску митрополију то је био период обнове, која је била подстакнута и слободом градње храмова. Зато је у овом периоду приметно повећана градња нових цркава, у највећем броју случајева на местима где су биле старе, запостављене или оштећене у претходним периодима. Нове цркве биле су, по правилу, већих димензија него раније, грађене од чврстог материјала, што посредно говори и о бољем материјалном стању верника. Међу њима је било и монументалних грађевина каква је, на пример, Саборна црква Рождества Пресвете Богородице у Сарајеву. Промењене околности и

напредак у Дабробосанској митрополији, Радосављевић је обрадио у поглављу *Од Латасове експедиције до Конвенције из 1880* (стр. 79–91). Период напретка и мира завршен је 1875. године, када почињу српски устанци у Херцеговини и Босни, који су били увод у Велику источну кризу. Аустроугарском окупацијом Босне 1878. године, а затим и Конвенцијом Аустроугарске са Васељенском патријаршијом 1880. године завршен је један значајан период у историји Дабробосанске митрополије. Овим поглављем се уједно завршава први, хронолошки део књиге.

У другом делу текста монографије *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1776–1880)* примењен је тематски приступ. У пет поглавља је Недељко Радосављевић истражио и обрадио теме које су га годинама, и током проучавања прошлости других црквених области, посебно занимале. Тако је у поглављу *Дабробосански митрополити: избор, рукоположење и устоличење* (стр. 93–105) истражио улоге османских власти и цркве у изборима архијереја. Закључио је да у самом чину није било много промена у односу на период пре укидања Пећке патријаршије, осим неких спољашњих одлика као што су употреба грчког језика у комуникацији са Патријаршијом у Цариграду и начина сазивања сабора архијереја који су их бирали. Аутор је анализирао пропратна правна акта којима су митрополити потврђивани – султанове берате, патријаршијске синђелије, којих није сачувано много. Посветио је пажњу печатима које су дабробосански митрополити добијали у Патријаршији по издавању синђелије, посланицама васељенских патријарха и окружницама самих митрополита којима су свештеници и верници обавештавани о избору новог архијереја. У поглављу *Митрополитска титула: границе и средиште митрополије* (стр. 107–121) Радосављевић је анализирао титулу дабробосанских митрополита, чији корени сежу у средњи век. Пратио је појаву појединих топонима и назива у сложеној титули дабробосанског митрополита, начин дефинисања територије под управом митрополита кроз његову титулу, истицање Сарајева као седишта митрополије у титули и др. Такође, објаснио је употребу почасну титуле „егзарха Далмације”, коју су дабробосански митрополити носили у Васељенској патријаршији, као и титулу „архиепископа града Сарајева”. Радосављевић је прецизно дефинисао територију Дабробосанске митрополије и утврдио када је Сарајево постало њено седиште.

Током периода у коме је била у саставу Васељенске патријаршије, Дабробосанском митрополијом управљало је 14 митрополита. Сви дабробосански митрополити од Серафима Кундева (1766–1776), који је био последњи митрополит Пећке патријаршије и први митрополит

Васељенске патријаршије, до Антима Алексијадиса (1873–1880) нашли су своје место у посебном поглављу *Митрополити: Биографије* (стр. 123–148). Истражујући ове личности, аутор се није ограничио само на периоде у којима су оне обављале дужности и службе дабробосанских митрополита, већ је посветио пажњу њиховом животном путу и активностима у претходном и каснијем периоду. Резултат проширених истраживања су потпуне биографије дабробосанских митрополита, као и рушење стереотипа који се односе на њихово порекло и деловање. Међу митрополитима је било ревносних духовних вођа, који су штитили интересе верника пред османским властима, обнављали старе и градили нове храмове, отварали школе, закључио је аутор. Десет их је било пореклом Грка, двојица Бугара, један Караманлија и један је био бугарско-српског порекла. Мало их је остало у митрополији до смрти, већина је била премештена у друге епархије – на сопствени захтев или одлуком виших црквених тела.

Једна од специфичности Пећке патријаршије која је и после њеног гашења опстала у Дабробосанској митрополији био је избор помоћног или викарног епископа. Потреба за викарним епископом постојала је како због велике територије тако и због великог броја верника Дабробосанске митрополије, због чега митрополити често нису могли да благовремено обављају послове из своје надлежности. Ово питање је у историографији било запостављено, те им је Радосављевић посветио посебно поглавље *Викарни епископи* (стр. 149–163). Истражујући ову тему, он је идентификовао и именовано 12 викарних епископа који су помагали дабробосанским митрополитима у периоду од 1776. до 1880. године, уз напомену да их је било и више. Истражио је начин њиховог избора, објаснио је почасну титулу „митрополита кратовског”, коју су носили, истражио њихове дужности, утврдио где год је то могао њихову етничку припадност, закључујући да је већина потицала са простора Дабробосанске митрополије и добро је познавала локалне прилике.

Велики допринос историји Дабробосанске митрополије је, свакако, реконструкција мреже цркава и манастира у периоду од 1766. до 1880. године. Иако аутор скромно наводи да му је намера била да пружи само основне податке, у поглављу *Цркве и манастири Дабробосанске митрополије 1766–1880* (165–193) евидентирао је 135 православних храмова, међу којима су били манастири, цркве, капеле и скиније. Сводећи податке о храмовима Радосављевић је утврдио из ког периода храмови потичу, када су грађени и обнављани, ком су светитељу или празнику били посвећени. Објаснио је разлику између храмова

насталих у класичном добу Османског царства, у време постојања Пећке патријаршије, и оних из периода пре Танзимата у односу на оне саграђене касније. Већина цркава у Дабробосанској епархији била је скромних димензија, а највише их је било брвнара. Највећи број сачуваних храмова – 76 саграђен је у периоду после похода Омер-паше Латаса, односно од 1850. до 1880. године, закључује аутор.

У завршном делу текста аутор износи закључке својих истраживања на српском и енглеском језику (стр. 195–206). На крају књиге наведени су списак илустрација (стр. 207), речник страних и мање познатих речи (стр. 208–212), списак коришћених извора и литературе (стр. 213–223), као и регистри имена (стр. 225–232), географских појмова (стр. 233–239) и институција (стр. 240–242).

Монографија *Дабробосанска митрополија у Васељенској патријаршији (1776–1880)* написана је највећим делом на основу необјављене архивске грађе коју је Недељко Радосављевић пронашао током својих вишегодишњих истраживања у Архиву САНУ и Архиву СПЦ у Београду, као и Архиву Херцеговине у Мостару. Овом приликом треба посебно истаћи да је користио и архивску грађу бугарског порекла, која је нашој јавности до сада била непозната. Реч је о документима из Оријенталне архивске колекције коју је аутор прикупио током истраживања у Националној библиотеци *Свети Кирил и Методиј* у Софији. Поред необјављене грађе, у писању монографије о Дабробосанској митрополији Радосављевић је користио објављене изворе и збирке извора српског, бугарског, турског и грчког порекла. Ова књига проширује досадашња знања о једној области Православне цркве, запостављеној у ранијим истраживањима. Она представља важан допринос не само историји Православне цркве на Балкану већ и историји српског народа у Османском царству.

Исидора ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ

Душан Спасојевић,

Грчка. Рат за независност, стварање државе и препород нације,
Београд : Чигоја штампа, Институт за новију историју Србије,
Институт за европске студије, Фондација „Шапер”, 2021, 416 стр.

Стварање модерне српске државе, Српска револуција и личности који су је чинили и који су проистекли из ње, непресушне су теме српских

историчара деветнаестог века који су се њом бавили темељно и одговорно. Српска револуција као прва национална и ослободилачка револуција на Балканском полуострву постала је огледни пример за друге националне покрете у томе у ком правцу би требало да воде своју борбу. Ако је Српска револуција била први покушај стварања националне државе и ослобођења од Османске империје, Грчка револуција је неповратно најавила крај владавине Османлија на Балкану. Грчка револуција је догађај који је преокренуо ток европске историје деветнаестог века. Са њом је срушен поредак успостављен на Бечком конгресу 1815. године, када су европске империје и велике силе одлучиле да је целокупна Европа њихово двориште, на начин на који су је они тада видели, и да је неповредивост граница и очување поретка кључно за мир и стабилност на европском континенту. Грчка револуција је све то променила када је један балкански народ успео да придобије велике силе за свој национални и ослободилачки циљ, када је успео да се избори за стварање националне државе, слободу и међународно признање 1830. године. Од тог тренутка, домино ефекат је настављен и уследили су резултати бројних националних покрета, од стицања аутономије и независности (Срби, Румуни, Бугари) до неуспешних националних револуција као што је то био случај са Пољацима и Мађарима. Међу нашим историчарима није било много оних који су се бавили темом грчке борбе за независност и стварање модерне грчке државе. Васиљ Поповић је у свом делу *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, из 1928. године, ставио борбу балканских народа у општи контекст међународног јавног права. Димитрије Ђорђевић је у свом делу *Националне револуције балканских народа 1804–1914*. представио националне покрете на Балкану као део једног повезаног процеса, који је утицао на све народе, као и на Османско царство. Срби су први покренули национални устанак 1804. године и он је 1878. године резултирао међународним признањем на Берлинском конгресу. Грци су 1821. године започели оружану борбу, која их је девет година касније довела до међународног признања. Вук Караџић, као један од савременика оба догађаја, написао је још 1837. године чланак под називом *Грци и Србљи*, где је изнео запажање о значају два народа у борби за ослобођење. Караџић је направио поређење та два национална покрета, приметивши да је грчка борба за независност била и те како потпомогнута из иностранства, краће је трајала и имала веће резултате. Са друге стране, Срби су водили ту битку 30 година до стицања аутономије Кнежевине Србије у оквиру Османског царства (11 година отвореним ратом и 19 година дипломатским преговорима), без икакве финансијске помоћи са стране.

Поводом две стотине година од избијања Грчке револуције и устанка Грка против османске власти, покретања оружане борбе за независност и стварања модерне грчке државе, Душан Спасојевић нас је почаствовао првом књигом домаћег аутора која говори о једном од најзначајнијих догађаја деветнаестог века у Европи. Догађаја који је променио дотадашњи status quo успостављен на Бечком конгресу, који је наставио оно што су започеле Америчка и Француска револуција – борба народа за самоопредељење и слободу, против тиранске власти. У својој књизи *Грчка. Рат за независност, стварање државе и препород нације* аутор је добро запазио да је грчки устанак, како је називао Грчку револуцију кроз своје дело, први успешан покушај једног окупираног народа у Европи да се избори за пуну слободу и независност од једне империјалне силе тога доба. Не само што је Грчка револуција била успешна у своме циљу за ослобођење и формирање националне државе већ је самим својим успехом довела у питање поредак у Европи који је како се тада мислило на европским дворовима, зацементиран на Бечком конгресу 1815. године.

У свом делу Спасојевић се осврнуо на све аспекте који су пратили грчку борбу за независност, од народних првака који су се састојали од свештеника, интелектуалаца и ратних команданата до међународних околности и промене у политици европских сила, која је и довела до тога да борба буде успешна и плодносна. Постојали су проблеми и недоумице код грчких устаника око одређивања идеолошког аспекта са којим би требало да се води борба, будући да је православно становништво требало да добије симпатије и западноевропског становништва, којем византијско православље није било блиско, већ је грчку историју и борбу доживљавало и симпатисало кроз грчко античко наслеђе. Међу самим устаницима су се формирале струје чији су ставови у вођењу политике зависили од тога која велика сила им је давала наклоност. Као последица тога, јављали су се оружани сукоби међу самим устаницима, а те сукобе аутор је називао грчким грађанским ратовима. Кроз ову књигу су представљени и они који су водили устанак, као што су Александрос Ипсилантис, Александрос Маврокордатис, Јоргос Кундуриотис, као што је представљен и онај који је међу европским филхеленима постао симбол грчке борбе за независност, велики песник романтизма лорд Бајрон. Оно што може бити посебно занимљиво српском читаоцу јесте то што ће у овом делу наћи доста сличности и извлачити паралеле у грчкој борби за независност са стварањем модерне српске државе, која је морала да прође све те дечје болести формирања нове државе и друштва, а коју су пратили међусобни сукоби међу устаницима, династичке поделе, стварање институција и налажење свог места у међународној политичкој арили.

Грчки рат за независност аутор је представио као један комплексан и сложен процес, у коме нису учествовали ни сви Грци, а и они који су били активни учесници били су подељени између себе по више основа: регионалном, клерикално-секуларном, друштвено-сталешком. Све те разлике требало је помирити и наћи неку средину где би сви видели општи интерес и доживели га као свој сопствени да би у националном полету кренули у стварање онога што доживљавају као заједничко, а то је грчка национална држава. Треба приметити да је аутор дао посебан печат острву Крит и дешавањима на њему током грчке борбе за независност, иако острво Крит није постало део међународно признате грчке државе на крају грчког устанка 1830, већ 1913. године. Иако је тек после 1898. године Крит уживао аутономни статус у оквиру Османског царства и на њему није било османске администарције и војника, Крит је постао интегрални део грчке државе са окончањем Првог балканског рата 1913. године.

Историчари понекад упадну у замку стручне сувопарности, па књиге које пишу имају проблем да доспеју до шире читалачке публике. Са друге стране, сведоци смо да публицистика која преовладава у јавности уме да својим заводљивим сензационализмом и нестручним приступом историјским темама намеће ставове у друштву и креира мишљење које не одговара историјској истини. Књига Душана Спасојевића је пример како треба помирити стручан приступ теми и стил писања који би могао да буде пријемчив и широј читалачкој публици, уз поштовање научне методологије током писања дела. Бавећи се темом која је блиска нашој публици, што због борбе за ослобођење коју су Срби имали заједничко са Грцима, заједничке историје, вере, сличне културе, аутор је направио још један корак ка упознавању српског читаоца са једним од најзначајнијих аспеката модерне грчке историје.

Милан КУТЛЕШИЋ

Arthur Droulez C.M.,
Histoire de la mission Lazariste de Macédoine (1839–1939).
Texte publié par les soins de Raïa Zaïmova. Les cahiers du Bosphore
XCVIII, Les éditions ISIS Istanbul 2018, стр. 259.

Католички монашки ред Светог Венсана де Пола, познатији као лазаристи, установљен је у Француској у XVII веку. У тренутку смрти утемељивача Светог Венсана 1660. године ред је, осим у Француској,

имао установљене мисије у Италији, Магребу, Пољској и Османском царству, а са Француском револуцијом мисионарска идеја лазариста пронела се и остатком света, све до Кине и Америке. Од 1783. године средиште лазариста у Османском царству је у колеџу Сен Беноа у Галати, одакле је мисија почела да шири свој утицај и мрежу установа широм царства. Од 18. века Солун је постао друго по значају седиште. Са Зејтинлика је мисија лазариста средином 19. века почела да се шири северно. Како је реч о невеликом монашком реду, који је одувек оскудевао у броју мисионара, домет мисије није премашио Ђевђелијски и Битољски округ. На врхунцу свог деловања почетком 20. века Солунски викаријат је бројао 10.140 унијата, насељених у 27 парохија, са 36 свештеника, од којих су десеторица били лазаристи.

Рад лазаристичке мисије у Македонији је од почетка био скопчан са бројим недаћама, пре свега тешким условима за ширење католичанства у средишту деловања чак три православне цркве. Међутим, оно што је лазаристе издвајало од других католичких мисија била је заштита Француске. Наиме, Ред Светог Венсана је током векова развоја попримио национални карактер и француска држава се, без обзира на тренутно државно уређење, увек прилежно постављала као заштитница реда и његовог свештенства. Мисија је увек могла да рачуна на материјалну и дипломатску подршку француске државе, која је овај монашки ред сматрала делом своје *mission civilisatrice*. За разлику од осталих католичких мисија, лазаристи су од оснивања своју делатност окренули, пре свега, ка сиромашнима, посебно онима у руралним подручјима. Њихова мисионарска делатност се одвијала не само преко цркава већ примарно преко основних школа и богословије на Зејтинлику. У оквиру своје мисије имали су неколико сиротишта којима су управљале Милосрдне кћери, из истог реда.

Пригодом стогодишњице од балканских ратова издаваштво *Les Éditions ISIS Istanbul* објавило је 2011. године *Сведочанства лазариста о балканским ратовима* (*Témoignages lazarisistes sur la guerre balkanique. Réunis et publiés par Rinaldo Marmara. Les cahiers du Bosphore LIX. Les éditions ISIS Istanbul 2011*). Седам година касније, 2018. године, издавачи су одлучили да се врате истој теми, те су и деведесет осми том *Босфорских свески* посветили још једном значајном тексту из историје мисије лазариста на Балкану. Реч је о *Историји мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* Артура Друлеза, коју је он написао 1943. године поводом 160. годишњице установљења огранка лазаристичке мисије у Македонији. Ову појединост знамо од самог аутора, који је на крају

текста ставио напомену да је своју обимну и свеобухватну историју завршио у седишту мисије за Блиски исток, колеџу Сен Беноа у Истанбулу 3. марта 1943. године. Приређивачи су одлучили да Друлезову историју приреде интегрално, да задрже цео текст нетакнут, чак и оригинални наслов и прилоге. Историчарка Раја Заимова из Института за балканистику са центром за тракологију Бугарске академије наука (Институт за балканистика с център по тракология Българска академия на науките) снабдела је Друлезову *Историју мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* подробним предговором, са свим потребним објашњењима.

У предговору, професорка Заимова нас упућује на значај аутора, као и самог текста, посебно истичући њихов значај за историју лазаристичке мисије у Македонији. У првом реду, Заимова истиче да је Артур Друлез познат и плодан писац и да је, поред историје мисије у Македонији, аутор више, у науци, познатих текстова. Између осталог, Друлез је написао једну историју Смирне за период 1787–1942, историју Албаније, као и једну историју Константинопоља. Он је, такође, аутор текста *Живот господина Лобрија, Супервизора Турске (1893–1931)*, који је Мармара објавио 2011. као једно од поглавља текста *Сведочанства лазариста о балканским ратовима*. Заједничко свим побројаним текстовима јесте то да су настали тридесетих и четрдесетих година 20. века, као и то да се сви, укључујући и *Историју мисије лазариста у Македонији (1839–1939)*, чувају у архиву Конгрегације Лазаристичке мисије у Паризу (Archives de la Congrégation de la Mission – Maison Mère). Међутим, за разлику од претходно побројаних текстова, *Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* до сада је остала непозната не само широј јавности већ и стручњацима. Објављивањем приређеног издања *Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* Артура Друлеза, Заимова и издавачи *Les Éditions ISIS Istanbul* исправили су ту неправду и истраживачима међурелигијских односа османског и постосманског доба понудили један веома драгоцен извор.

Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939) састоји се од 210 страница текста, употпуњених са 30 фотографија с краја 19. и почетка 20. века, и са три савремене топографске карте: „Садашња Бугарска”, „Бугарска села покрштена од стране лазариста” и „План Зејтинлика”. Професорка Заимова је приликом приређивања задржала Друлезову поделу текста на четири поглавља. Прво поглавље носи назив *Солунска мисија и етапе бугарског покрета (1839–1883)*, стр. 27–82; на њега се надовезује поглавље *Македонска мисија на Зејтинлику. Бурне године*

(1885–1897), стр. 83–152; затим треће поглавље *Македонска мисија на Зејтинлику. Године прегалаштва (1897–1914)*, стр. 153–218; и последње четврто поглавље, које носи наслов *Гашење (1914–1939)*, стр. 219–238. Основни текст Друлез је употпунио са три хронологије: историјатом свих католичких мисија у Солуну; пописом лазаристичких свештеника у Солуну, као и пописом надзорника и сабраће лазаристичке мисије у Македонији (1886–1940). На крају су, као прилози, дате топографска карта Зејтинлика из 1939. и карта покрштених села у Македонији, које такође изворно припадају Друлезу.

Кратак приказ садржаја књиге намеће нам питање од каквог је значаја Друлезова *Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* за данашње историчаре? У првом реду, аутор Артур Друлез је сам био из реда лазариста, савременик свих бурних догађаја Балкана с краја 19. и прве половине 20. века. Био је сведок врхунца лазаристичке мисије у Македонији, али и заласка њиховог утицаја после балканских и Првог светског рата. Према једном лазаристичком запису који Друлез наводи на почетку своје историје, Македонија је земља у коју су они позвани вапајем једног Македонца који се у сну указао пророку Светом Полу (утемељивачу реда). Лазаристи су у великој мери допринели оснивању Бугарске унијатске цркве 1858–1860. Управо у просторијама лазаристичког седишта Сен Беноа, Драган Цанков је првих година издавао весник „България”. Сходно томе, однос унијата и њихов положај у Македонији је главна тема и преокупација Друлезове *Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939)*. У средишту дешавања је Солунски викаријат, установљен 1883. са седиштем на Зејтинлику. Ширење лазаристичке мисије на север Македоније у периоду после Кримског рата коинцидирало је са другим важним догађајем: оснивањем Бугарске егзархије 1870. године, стога је однос егзархиста и католика друга доминантна Друлезова тема. Однос католика и егзархиста је од почетка био напет, да би временом све више ескалирао у бурне сукобе и нападе егзархиста на католичке цркве и насилно покрштавање верника. У описима њихових сукоба видимо особеност лазариста јер, за разлику од других верских мисија, они су уживали заштиту Француске, неретко и других великих сила, али и турских органа власти. Крајем 19. века, када су сукоби католика и егзархиста били на врхунцу, неретко су турски војници чували цркве и другу имовину лазариста. Трећа Друлезова доминантна тема је однос са „шизматичима”, односно већински православним становништвом, од којих, како истиче Друлез, „нису били ограђени зидовима, већ само именом”. За Друлеза и лазаристе,

Македонија је била „немогућа земља”, са неразвијеном путном инфраструктуром, са сиромашним, необразованим становништвом које је, осим социјалних недаћа, било под сталним религијским ударом других цркава. Овај сегмент Друлезове историје је за историчаре можда и највреднији. Иако несумњиво пристрастан, Друлез даје занимљиве и аутентичне пресеке политичких дешавања виђене очима савременика. Друлезова историја, писана је на основу бележака лазаристичких свештеника Казоа, Алоатија, Лобрија, сестре Марије Пурталес и многих других, које је он употпуњавао сопственим искуствима. Тиме је *Историја мисије лазариста у Македонији (1839–1939)* много више од историје једне католичке мисије. Искушења католика и унијата, о којима пише Друлез, без сваке сумње су искуства свих житеља Македоније, без обзира на верску и етничку припадност. Сиромаштво и социо-економска заосталост, политичке амбиције околних држава, потпомогнуте или спутане од стране великих сила, константе су читавог описаног периода. Пишући о католичкој мисији лазариста, иако му то није била примарна намера, Друлез је написао свеобухватну политичко-социолошку студију која ће, као таква, бити незаобилазан извор за будућа истраживања.

Биљана СТОЈИЋ

Гордана Гарић Петровић,
Сточарство Србије од 1878. до 1912. године,
Београд: Историјски институт, посебна издања, књ. 77, 2022, 199.

Историјски институт објавио је још једну књигу из економске историје Србије, монографију Гордане Гарић Петровић – *Сточарство Србије од 1878. до 1912. године*. Иако је књига мањег обима, она сажима расута знања о начинима узгоја стоке, условима гајења, средствима и поступцима и даје систематизоване податке о обиму узгоја стоке у посматраном периоду.

Ауторка је комбиновала податке о гајењу стоке забележене у монументалној етнографској збирци *Живот и обичаји народни* са примарним историјским изворима и статистичком грађом објављеном крајем 19. и почетком 20. века. Резултате тих истраживања саопштила је лапидарним, али и прецизним стилем излагања, којим је релативно

једнолични садржај учинила лако читљивим и прихватљивим. Захваљујући селекцији података структура књиге је уједначена, упркос различитим нивоима развоја појединих грана сточарства.

Књига Гордане Гарић Петровић подељена је на седам поглавља, у којима прати појединачне сегменте сточарства (свињарство, овчарство, говедарство, коњарство, козарство, живинарство и пчеларство), с тим да је на почетку, у посебном поглављу, анализирала крмну базу сточарства, а на крају књиге производе сточарства, време када су најчешће обезбеђивани, начине на које су коришћени и значај који су имали у исхрани и привреди. Структура књиге је веома прецизна и доследна, а поглавља посвећена узгоју појединих врста стоке разврстана су према развијености те гране сточарства и њеном значају у економији Србије. У сваком поглављу дат је кратак опис начина гајења стоке у ранијим историјским периодима, након тога следе тада савремени начини узгоја, постигнућа, подаци о територијалном обиму и специфичностима узгоја у појединим областима Србије, уколико их је било, као и статистички подаци о броју и повећању или смањивању појединих врста стоке.

Статистички подаци су систематизовани и илустровани графиконима и табелама, а обими узгоја картама. На тај начин текст је у великој мери растерећен бројчаних података и књига учињена приступачнијом ширем читалачком кругу, а стручни читалац упућен је на анализу карата, графикона и табела. То даје додатну вредност овој књизи јер културну јавност на пријемчив начин упознаје с темама које се најчешће сматрају мало или нимало занимљивим за праћење изван стручних кругова. Књига, као и свака монографија, има резиме на страном (енглеском) језику, списак илустрација, графикона, карата и фотографија, регистар личних и географских имена и списак литературе и извора.

Коришћењем бројних, расутих и несистематизованих података о појединим гранама сточарства, за чију је обраду и систематизацију било потребно дуготрајно истраживање и прикупљање грађе, Гордана Гарић Петровић је реконструисала стање у свим гранама сточарства. Она је на тај начин скренула пажњу и на оне сегменте сточарства о којима је у историји те привредне гране обично било мало речи, као што су коришћење производа сточарства у исхрани и домаћинству, а не само у трговини, начини коришћења измета као гнојива и анализа склоништа за стоку. Монографија Гордане Гарић Петровић, *Сточарство у Србији од 1878. до 1912. године*, на савремен начин приступа истраживачкој теми и њеном елаборацијом попуњава празнину у економској историји Србије крајем 19. и почетком 20. века.

Бојана МИЉКОВИЋ КАТИЋ

Борис Милосављевић,
Београдски родослови,
Београд: Балканолошки институт САНУ, 2022. 444 стр.

Књига колеге Бориса Милосављевића, *Београдски родослови*, представља изузетан научни допринос српске историографије, има трајну вредност за српску културу и представља значајан ослонац за сва будућа истраживања историје Београда, Србије, Балкана и српског народа. Заснована је на поузданом знању које баштини српска историографија, а истовремено то поуздано знање додатно је оплемењено властитим истраживањима колеге Милосављевића. Књига садржи систематизовано знање о прошлости, о личностима историје – појединцима и породицама, као делу колектива, о породичним везама и односима, о облицима функционисања нечега што је била готово каста унутар српског, односно београдског друштва тих година и деценија. То је прича о друштвеној историји Србије и Балкана схваћеној као тоталитет догађаја у прошлости. И то ново што доноси ова књига истовремено је презентовано из једног веома специфичног угла, о чему сведочи садржај књиге.

У књизи се могу сагледати амбиције појединаца – личне и колективне, затим оно што су наметнуте норме понашања у једном друштву, у датом времену, а Милосављевић прати неколико епоха у својој књизи. Ова књига говори о друштвеним вредностима, о обавезама, али и о прекршајима и казнама које следе уколико те обавезе или друштвена очекивања нису испуњени. Аутор проговара и о каријерама, успесима и поразима, о рађању и нестајању једног света.

Књига Бориса Милосављевића има више целина, од којих свака има велику стручну вредност – научно појашњење основних циљева које је аутор настојао да досегне, научни увод, родослове истакнутих појединаца и породица, значајан регистар имена. И када све то сагледамо као целину, сусрећемо се са књигом коју је написао појединац, а која представља својеврсну енциклопедију посвећену друштвеној и политичкој историји Београда, Србије и српског народа. Истовремено, обогачени смо делом које пружа могућност бољег и јаснијег објашњења читавог низа непознатих или мало познатих података, који објашњавају односе који су постојали између бројних, често водећих личности у српској политици и српској култури, односа који нам на много начина омогућавају увид у напредовање и друштвену промоцију појединца. Међутим, истовремено

са напредовањем и подобношћу која је неке дате у извесном времену, можемо видети да постоји и неподобност појединих личности и њихово искључивање из друштвеног живота, а тиме и из историје. И то је нешто што структура и садржај ове књиге препознаје и разоткрива. Најзад, реч је о делу које сведочи о динамици друштвеног и унутрашњег живота појединца, породице и друштвене групе којој тај појединац и та породица припадају, као и целог друштва у Србији деветнаестог и двадесетог века. Постигнути научни резултат проистекао је из истраживачке упорности, интелектуалне страсти и научне темељности колеге Милосављевића. Мишљења смо да је то додатни квалитет ове књиге. Степен истражености посматране теме је изузетно висок јер се она, поред доступне архивске и библиотечке грађе, заснива и на 55 родослова који су у породичном власништву и осам породичних архива, а сви они су расути од Швајцарске до Сједињених Америчких Држава и Јужноафричке Републике.

Дело колеге Милосављевића је засновано превасходно на необјављеној архивској грађи похрањеној у архивским институцијама у Србији и иностранству, на објављеним архивским изворима, дневничким записима и мемоарима (готово 65 наслова), изворима законодавне природе (8), садржајима периодичних издања (8, од којих се нека прате у трајању које досеже и један век), више вишетомних енциклопедија и речника (6) и мноштву томова различитих сабраних дела (58). Коришћене су и хронике, записи, успомене (14 наслова), старија литература, која често има карактер историјског извора (45 књига) и новија литература (70 наслова). Све наведено чини „чврсто тло историје” на коме почива ово истраживање. Стотине књига које је Борис Милосављевић ишчитао биле су простор истраживачког трагања за детаљима и делићима живота његових јунака, што је аутору омогућило да сагледа и реконструише животе појединаца и разјасни сложене односе породица. Другим речима, те „ситнице”, на које већина читалаца није обраћала пажњу, омогућиле су аутору да реконструише животе истакнутих личности и значајних породица из српске историје, вишеструко потпуније него што је то до сада био случај.

Књига колеге Милосављевића има 444 страна великог формата, али на основу текстовних знакова (карактера), реч је о делу обима преко 700 страна. Структуру књиге чине три маркантне целине. У првом делу изложена је научна студија (105 страна великог формата), што представља књигу у књизи. У другом делу студије изложени су родослови истакнутих породица (167 страна, више десетина родослова), а у трећем биографије (159 страна). Све то је сливено у једну органску

целину, где сваки сегмент надомешћује онај претходни, али се притом све то може читати и појединачно, као што се сваки родослов може тумачити сам за себе, уз покушај да у њему читалац нађе нешто што га занима и привлачи.

Уводна студија кљиге колеге Милосављевића у средишту интересовања има три важна питања. Прво од њих покреће питање поузданости родослова и природе тог историјског извора. У том делу текста Милосављевић демонстрира свој научни критички приступ обради ове теме. Други део уводног дела студије тиче се породица у родословима, и на то питање гледа се као на својеврсни алгоритам. Аутор употребљава тај математички термин за разумевање српског друштва у деветнаестом и двадесетом веку. Трећи део уводне студије садржи одговоре на питања која се тичу временског и просторног одређења саме теме.

Ако погледамо први део уводне студије, у коме се аутор критички односи према коришћеним изворима и разматра питање поузданости таквог историјског штива, можемо закључити да су родослови били својеврсна легитимација појединца и породице и да је та легитимација, како истиче аутор, сведочила о припадности једном сталежу. У тим деловима текста аутор говори о истраживачком поступку и методи утврђивања поузданости родослова. Родослови су, према Милосављевићу, исказивали претензије на одређена права у патријархалном друштву, што је водило злоупотребама. Због тога су у себи често садржали кривотворење. Милосављевић нуди једно рационално објашњење разлога који воде кривотворењу садржаја родослова и он у њима препознаје митске садржаје, везивање за неку личност која је у историји српског народа нешто значила. Аутор скреће пажњу на присуство бројних „додатака” и „уметака”, који кривотворе биографије појединаца и породица, готово на исти начин како је то чињено у средњовековним повељама и правном материјалу из тог, али и каснијег, времена. С посебном пажњом, колега Милосављевић је указао на присуство измишљених делова у родословима, на фалсификате, породичне тајне које често постају разлог да се нешто саопшти или сакрије од јавности. У родословима и њиховом садржају аутор препознаје амбиције, претензије, хвалисање оних који везују себе за одређену породицу и за одређени родослов, што отвара питање тачности записаног и одмерава размере учињене манипулације. Аутор, такође, указује читаоцима на то да су родослови били показатељи хијерархије, а са хијерархијом и читавог вредносног система у српском друштву у периоду од краја 18. па до 20. века. Одговори које Милосављевић нуди утемељени

су на научном поступку и критици тог типа извора – повеља, црквених књига, матичних књига рођених, крштених, венчаних, умрлих, уговора о усвајању, података са гробаља, пописа становништва, личних и службених докумената, службених листова, службених извештаја о кретању и напредовању у служби, школских докумената, документације о пословању, спискова емиграната, судских докумената, здравствене документације, тестаментa, дневника и новинских чланака, мемоара, сећања, путописа, фотодокументације, извора обавештајне природе. Реч је о читавом корпусу различитих извора којима историчар мора да приђе, свакоме на посебан начин, критички и без покушаја да се у било шта верује пре него што се критички сагледа. Другим речима, аутор се приликом рада на таквом изворном материјалу неминовно суочавао са бројним проблемима. На првом месту, био је принуђен да разреши: питање проверљивости извора, затим сачуваности архивске грађе која никада није потпуна и која је за старије периоде сачувана у траговима; најзад, питање друштвене свести о значају и потреби да историчар критички сагледа један извор, јер често труд који он чини многи сматрају процесом или појавом која руши ону, тако пријатну митологију коју сваки народ, поготово на Балкану, жели да веже за себе и за своје почетке историје.

Кад је реч о бројкама, можемо да укажемо на то да је Борис Милосављевић направио 40 основних структура (истраживачких питања) које прати кроз истраживање. Томе је посвећен део рукописа у коме аутор пише о родословима породица. Он настоји да: утврди имена предака; напише сва презимена и промене које постоје у презименима током историје; реконструише родбинске односе, степен сродства за оне који се налазе у истом родослову, као и између других родослова; прикаже на који начин се брачном линијом постајало делом неког родослова; сагледа промене које улазак у неку породицу или неки родослов доноси у статусу и идентитету онога који је успео себе да „угради” у ту причу. И све то води трећој целини овог озбиљног уводног дела студије, који Милосављевић назива „Свет и време старог Београда”, где проговара о простору, друштву, времену из тог посебног угла. Своје анализе „освежава” фотографијама (преко 20) које „убедљиво и гласно” говоре о записаним породичним структурама.

Другу и трећу целину у књизи колеге Милосављевића чине родослови истакнутих породица и регистри имена њихових чланова. У тим деловима текста колега Милосављевић говори и сведочи о: сложеним, вишеструко испреплетаним личним и породичним односима; континуитету и трајању грађанског језгра које истакнуте породице чине;

сведочи бројем и нуди квантитативну анализу друштвене елите. Реч је о 40 породичних родослова који се гранају у бројне мање, али јасно разграничене родослове. Потребно је истаћи да се у тих 40 породичних родослова праг посматрања често спушта на осмо колено у прошлост (крај 18. и почетак 19. века), тј. да колега Милосављевић прати ниво сродности кроз осам колена. У ретким случајевима родослови иду и даље, до почетка 18. века, и досежу време Велике сеобе Срба, дакле крај 17. века. Од наведених 40 почетних родослова, грана се 135 породичних стабала. Сваком од њих Милосављевић посвећује пажњу. Аутор врши реконструкцију породичних стабала и тако сагледава природу породичне везе унутар грађанског дела српског друштва. Примера ради, само три владарске породице по мушкој линији (Карађорђевићи, Обреновићи и Петровићи Његоши) унутар себе имају 33 разграната стабла. Ако пођемо и по женској линији, код тих породица долазимо до породица Чарапић, Пљакић и Ненадовић, и ту је већ 49 нових родословних стабала. Само владарска породица има укупно 82 различита презимена у својим стаблима, а та презимена су, на неки начин, асоцијације на домове, различите куће које живе свој посебан живот. У истраженим родословима о којима колега Милосављевић пише могуће је установити 457 различитих презимена, 457 различитих породичних веза. Унутар реконструисаних породичних стабала аутор презентује 1.670 биографских података о појединцима, што потврђује да регистар има енциклопедијски карактер и да сведочи о свим случајевима, варијантама, променама имена, презимена, псеудонима, погрешно записаних имена и презимена итд. Наведени истраживачки резултат не би било могуће остварити да колега Милосављевић није са посебном страшћу настојао да што прецизније идентификује личности историје и утврди ко је ко у Србији, међу Србима, у то време.

Важно је истаћи да *Београдски родослови* не представљају само локалну историју, већ да имају много општији значај, обухватају простор целе Србије, дела Југославије и балканског окружења, веома убедљиво обрађују изнијансирану хијерархију унутар слојевите елите српског друштва у 19. и 20. веку и указују на појаву која често измиче из видокруга истраживача који су посвећени темама политичке историје. Из реконструисаних родослова сазнајемо много шта о спољним и унутрашњим миграцијама унутар српског друштва, начинима прилагођавања променама околности које доносе историјски процеси, трајању и опстајању породица и појединца у немирним временима, разлозима који утичу на тањење, а онда и нестајање појединих, некада бројних породица.

Научни резултати колеге Милосављевића најдиректније се супротстављају ненаучној политичкој ревизији српске историје 19. и 20. века, која настоји да брише, поништава, обесмишљава улогу појединца, породице, друштва, која врши деструкцију прошлости, омаловажава генерацијске напоре појединаца и друштвених група да српски народ добије место у историји које му припада. Приступ за који се аутор определио показује да ће заговорницима ненаучне ревизије историјске слике прошлости српског народа бити теже да „конструирају нову историју”, у којој за српски народ нема места када постоје књиге попут ове. Захваљујући истраживањима која је обавио колега Милосављевић, одузимање достојанства српском народу, промена његовог идентитета, омаловажавање његове историјске улоге, кварење и кривотворење историјске истине, конструисање „новог” друштвеног сећања, биће много теже. Ова књига тим покушајима стаје на пут.

Када све то узмемо у обзир, чини нам се да нећемо погрешити уколико констатујемо да је колега Милосављевић обавио посао којим се у озбиљним историографијама најчешће баве читави специјализовани институти, библиографски заводи, истраживачки центри. Реч је о истраживању које се не може обавити у „кратком времену”, него захтева деценије преданог рада. Колега Борис Милосављевић својом посвећеношћу изучавању београдских родослова, упорношћу, стрпљењем, научном акрибијом, те деценије није изгубио, а ми смо његовим преданим радом много тога добили. При томе, истраживачка страст Бориса Милосављевића није поништила научност аутора, која се препознаје на свакој страници ове књиге која нам дарује огромно знање.

Љубодраг ДИМИЋ

НАУЧНИ ЖИВОТ

Научни скуп
Краљево – град и људи,
Краљево, 25. и 26. март 2022,
Историјски институт Београд и Историјски архив Краљево

Историјски институт Београд и Историјски архив Краљево организовали су научни скуп *Краљево – град и људи* поводом 140 година од проглашења Краљевине Србије и имена града Краљева. Скуп је одржан у просторијама Градске управе града Краљева и реализован је током два дана, у четири седнице са хронолошки повезаним темама. У раду је учествовало 20 научника из Историјског института, Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране Војске Србије, Филозофског факултета у Београду, Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Природно-математичког факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, затим колеге из Завода за заштиту споменика културе Краљева, Друштва историчара Рашког округа и Краљева, као и Архивистичког удружења Босне и Херцеговине. Учеснике скупа поздравили су проф. др Александар Растовић, директор Историјског института, Весна Милојевић, директорка Историјског архива Краљево и др Предраг Терзић, градоначелник града Краљева.

Прва седница почела је излагањем Славице Мереник (Историјски институт Београд) на тему *Краљево у историографским делима*. Она је истакла значај истраживања локалне историје на примеру града Краљева. Посебно је описала значајне монографије, збирке историјских извора и научне радове у вези са историјом овог града. Гордана Гаврић (Завод за заштиту споменика културе Краљева) изложила је реферат под називом *Рам за археолошку слику Краљева*, а затим је Милош Ивановић (Историјски институт Београд) говорио на тему *Жупа Морава и околне области у позном средњем веку*. Он је истакао значај који је Жупа Морава имала у периоду премештања центра српске државности ка северу, када је дошло до оживљавања манастира Жича. Седница је настављена

саопштењем Драгане Амедоски (Историјски институт Београд) на тему *Прелази на Западној Морави (15–16. век)*. У овом саопштењу описан је саобраћајни, привредни и војни значај поменутих речних прелаза крајем 15. и почетком 16. века, са посебним освртом на три највећа – Чачак, Шанац и Мрзеницу. Сејдалија Гушић (Архивистичко удружење Босне и Херцеговине) говорио је на тему *Значај османског архива за изучавање историје Краљево*. На крају прве седнице, свој реферат под називом *Трг Конарево у нахији Маглич (15–16. век)* изнео је Александар Јаковљевић (Историјски институт Београд). Он је анализирао континуитет Конарева као тржног средишта и тргова у Чачку и Трстенику у периоду друге половине 15. и током 16. века.

После прве седнице свечано је отворена изложба *Краљево 1882–1903. године*, коју су организовали Државни архив Србије и Историјски архив Краљево. Изложен је велики број докумената и предмета значајних за прошлост Краљево.

Излагањем Недељка В. Радосављевића (Историјски институт Београд) на тему *Карановац у неколико путописа с краја 18. и из прве половине 19. века* започела је друга седница. У овом излагању анализирана су дела четири путописца: Јосифа Митесера, Јоакима Вујића, Ота Дубислава Пирха и Јанка Шафарика. Затим је уследио реферат Александре Вулетић (Историјски институт Београд) на тему *Демографски капацитети Карановца/Краљево 1834–1910*. Разматран је демографски развој града од првог пописа становништва у Кнежевини Србији, 1834. године, до пописа 1910. године. Ана Столић (Историјски институт Београд) говорила је на тему *Подружнина женског друштва у Краљево (1878–1914)*. Она је описала процес успостављања односа између добротворног хуманитарног удружења *Женско друштво* у Београду и његове подружине у Краљево. Радомир Ј. Поповић (Историјски институт Београд) говорио је на тему *Од Карановца до Краљево*, при чему је на основу различитих историјских извора приказао свакодневни живот у овој вароши током 1882. године. Уследио је реферат Ирене Ћировић (Филозофски факултет Универзитета у Београду) на тему *Владарска представа у време проглашења Краљевине Србије: Слика краљице Наталије Обреновић*. Она је посебно истакла годину проглашења Краљевине Србије као прекретницу у визуелној промоцији краљице Наталије, оличену у портретима Ханса Канона и Влаха Буковца.

Прво саопштење у оквиру треће седнице имали су Далибор Елезовић и Саша Станојевић (Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици) на тему *Спољна*

политика Србије према суседним земљама од обнављања краљевине до стварања Балканског савеза. Они су описали процесе кроз које је српска дипломатија прошла у намери да, уз сарадњу са суседним државама, оствари интересе повезане са ослобођењем Старе Србије. Резултате својих истраживања изнела је Биљана Стојић (Историјски институт Београд) у реферату под називом *Одјек проглашења српске краљевине у француској политици и јавности.* Она је посебно размотрила политику француске Треће републике према Србији у периоду од Берлинског конгреса до њеног проглашења за краљевину 1882. године. Јелена Н. Радосављевић (Историјски институт Београд) излагала је на тему *Грчка штампа о проглашењу Србије за краљевину.* У њеном реферату описан је начин на који је испраћено проглашење Србије за краљевину у штампи на грчком језику, пре свега у Атини и Цариграду, али и у другим местима насељеним Грцима. Драгољуб Даниловић (Друштво историчара Рашког округа) изложио је реферат под називом *Краљеве и Жичка епархија од 1882. године до 1915. године.* Последње излагање у овој седници имала је Јована Шаљић Ратковић (Историјски институт Београд) на тему *Покрштавање „турских Цигана” Жичке, Тимочке, Шабачке, Нишке и Београдске епархије у ослобођеној Србији.*

Четврта седница отворена је рефератом Гордане Гарић Петровић (Историјски институт Београд) под називом *Пољопривреда у Краљевачкој општини.* У овом реферату описане су врсте и проценат пољопривредних култура које су гајене у Краљевачкој општини и истакнут је значај отварања Ратарске школе 1882. године. Следећи реферат изнео је Новак Недић на тему *Технички развој Карановца/Краљева у обновљеној Србији до 1914. године.* У овом излагању дата је анализа развоја Краљева до почетка Првог светског рата, а у погледу урбанизма, саобраћаја, пољопривреде, индустрије и образовања. Далибор Денда (Институт за стратегијска истраживања Универзитета одбране) изнео је саопштење на тему *Потпоручник Жарко Боришић (биографија).* У овом саопштењу је, на основу грађе из Војног архива у Београду, реконструисана биографија потпоручника Жарка Боришића. Миљан Милкић (Институт за стратегијска истраживања Универзитета одбране) изнео је резултате истраживања на тему *Школовање подофицира у Ваздухопловној подофицирској школи везе у Краљеву (1947–1970).* На крају четврте седнице, своје саопштење изложила је Ивана Пењишевић (Природно-математички факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици) на тему *Промене броја становника и густине насељености Западног Поморавља 1948–2011. године.*

Излагања учесника пратиле су и дискусије о различитим отвореним научним проблемима. Излагања су обухватила широк хронолошки оквир, чиме је дат значајан научни допринос истраживању историје Краљева и његове околине.

Јелена Н. РАДОСАВЉЕВИЋ

Међународни научни скуп
Миграције на словенском културном простору
(Migrations in the Slavic Cultural Space),
(онлајн), 6. мај 2022, Лођ, Пољска
Катедра словенске филологије, Универзитет у Лођу,
Историјски институт Београд

Међународни научни скуп посвећен тематици миграција становништва у склопу ширег простора настањеног словенским народима кроз историју организован је у сарадњи Катедре за словенску филологију Универзитета у Лођу и Историјског института у Београду. Скуп представља резултат напора пољских колега да у склопу пројекта *Културне импликације миграције Срба у раном новом веку (Cultural implications of the migrations of Serbs in the early modern era; br DEC-2019/32/C/HS2/00452)*, који је финансиран од стране Националног центра за науку у Кракову (National Science Centre in Krakow), јавности презентују најновија сазнања истраживача о датој теми, као и да на једном месту окупе еминентне научнике из читавог света и тиме подрже размену мишљења и ширење погледа на ову изузетно компликовану проблематику. Скуп је одржан у онлајн-форми (*MS Teams* платформа).

Тематски оквир није био ограничен на класичне историографске теме, већ је обухватао анализу миграционих процеса кроз призму књижевности, политике, социологије, као и кроз модерни интердисциплинарни приступ. Ширина погледа била је праћена и одговарајућим хронолошким оквиром, који се протезао од 12. века све до садашњице. Уводно предавање имао је професор Марчело Гарцанити са Универзитета у Фиренци, који је описао искуства грчког монаха Максима Грка током његовог вишедеценијског боравка и присилног егзила у Русији у 16. веку, у реферату насловљеном *Максим Грк и*

европска модерност: Између миграције и сведочанства (Maximus the Greek and European Modernity. Between Migration and Testimony). После обраћања почасног госта из Италије, укупно 50 учесника из 10 земаља (Пољска, Србија, Казахстан, Мађарска, Чешка, Грчка, Словачка, Бразил, Немачка, Бугарска), подељених у три паралелне секције и 15 сесија, представило је 48 саопштења обрађујући проблематику миграција с различитих аспеката. У фокусу излагача били су како класични прегледи миграционих кретања и последичне промене верско-етничке структуре у одређеним областима тако и анализе постмиграционих рефлексива у књижевности, позоришту, архитектури и ликовној уметности. Нарочита пажња била је посвећена и питању културе сећања на период сеоба и на изградњу преваладавајућих наратива о узроцима, карактеру и последицама истих. Узимајући у обзир велики број саопштења, у овом извештају ћемо ближе споменути само одабрана, која нам се чине релевантнијим за српску историографију. Комплетан списак свих учесника и саопштења могуће је погледати и преузети на интернет страницама: https://www.iib.ac.rs/assets/files/Conference-programme_final.pdf.

Колеге из Историјског института Београд, са укупно шест излагања, презентовале су резултате својих вишегодишњих истраживања, усмеривши се на мање познате сегменте великих миграционих таласа који су уследили након пропасти средњовековне српске државе: др Александар Крстић, *Српске миграције на подручје Баната половином 16. века у светлу првих османских пописа нахија Вршац и Бочша (Serbian migrations to the territory of Banat by the mid-16th century in the light of the first Ottoman census of Şemlik (Vršac) and Boçşa nahiyes)*; др Исидора Точанац Радовић, *Велика сеоба: питање српске етничке и верске заједнице у Хабзбуршкој монархији*; др Јелена Илић Мандић, *Војна граница и миграциона политика хабзбуршких власти у 18. веку*; др Нино Делић, *Постати „Аустријски поданик“: Интеграција српских имиграната у Војној крајини у раном 19. веку (Becoming an „Austrian Subject” – Integration of Serbian immigrants in the Austrian Military Frontier in the early 19th Century)*; др Радомир Поповић, *Политичка емиграција Србије 1823–1915. године – Од Српске револуције до Великог рата*; др Јована Шаљић-Ратковић, *Српска књижевност и исељавање босанскохерцеговачких муслимана у време аустроугарске управе*.

Тематиком миграција у српској књижевности бавило се двоје учесника: др Софија Филипов Радуловић (Универзитет у Београду), *Филозофија незаборављања у Роману о Лондону Милоша Црњанског*; Дорота Магда (Универзитет у Лођу), *Распад Југославије, миграције и*

њихове последице у делу „Ухвати Зеца“ Лане Басташић. Социолошки приступ кроз анализу развоја српске породице применила је Светлана Борал (Етвеш Лоранд Универзитет, Будимпешта) у излагању *Патријархална парадигма у времену миграција: Друштвени изазови српске породице у Угарској након Велике сеобе*. Милијана Симоновић (Универзитет у Лођу) анализирао је миграциона кретања кроз призму уметности, у реферату насловљеном *Значај Велике сеобе за развој барока у српској уметности*. Занимљив поглед на чешку егзилску емиграцију, између осталог и на простору бивше Југославије, представила је др Александра Корда-Петровић (Универзитет у Београду) саопштењем *Чешки писци о трауми егила (Czech writers about the trauma of exile)*.

Колеге из Пољске су се највише посветиле проблематици пољских миграната кроз историју: Каролина Бједка (Универзитет у Ополу, Пољска), *Пољска емиграција у Великој Британији током Првог светског рата 1914–1915 (Emigranci polscy w Wielkiej Brytanii podczas I wojny światowej 1914-1918)*; Ана Паховиц (Универзитет примењених наука у Тарнову, Пољска), *Из историје асимилације пољске дијаспоре у Француској 20. века (одабрани проблеми) (Z dziejów asymilacji polskiej diaspory we Francji w XX w. (wybrane zagadnienia))*. Веома занимљив реферат, значајан за демографску историју Балкана под османском влашћу, представио је Криштоф Попек (Јагелонски универзитет, Краков): *Непозвани гости – Черкески мигранти у јужнословенским земљама (друга половина 19 – почетка 20. века) (Uninvited guests. Circassian migrants in the South Slavic lands (second half of the 19th – beginning of the 20th century))*.

Остала саопштења су, такође, била изузетно занимљива и пружила су учесницима скупа бољу, ширу перспективу компликованог процеса миграције, као сложеног феномена који оставља дугорочне последице на све сегменте друштва. Скуп је, упркос томе што је одржан само онлајн, протекао у изванредној атмосфери, што најбоље илуструју живе и конструктивне дискусије које су вођене на крају сесија. Учесници су имали прилику да размене мишљења и остваре контакте у оној мери колико то концепт сарадње преко интернет платформи омогућује. Домаћину треба честитати на одличној организацији и креирању веома пријатне радне атмосфере, што охрабрује да ће се успешна сарадња наставити и у будућности.

Нино ДЕЛИЋ

Међународни научни скуп
Вечити круг: Суседи, савезници и/или ривали – српско-мађарски
односи у средњем веку (895–1541),
2–3. јуна 2022, Београд,
Историјски институт Београд, Истраживачка мрежа
„Етвеш Лоранд” – Истраживачки центар за хуманистичке науке

Међународни научни скуп *Вечити круг: Суседи, савезници и/или ривали – српско-мађарски односи у средњем веку (895–1541)* одржан је 2. и 3. јуна 2022. године у Београду. Суорганизатори скупа били су Историјски институт Београд и Историјски институт Истраживачког центра за хуманистичке науке при Истраживачкој мрежи „Етвеш Лоранд” из Будимпеште. Домаћин скупа, Историјски институт Београд, обезбедио је одобрење Српске академије наука и уметности да се скуп одржи у модерно опремљеним просторијама Аудио-визуелног архива и Центра за дигитализацију САНУ, што је свим учесницима скупа омогућило коришћење рачунарске опреме за потребе презентовања илустративног материјала при излагањима. Главни део скупа био је подељен у четири седнице, свака са по четири излагача, међу којима су се, поред сарадника оба историјска института, нашли и запослени Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду и Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, из Србије, Архива града Будимпеште из Мађарске, те Института за банатске студије „Титу Мајореску” Румунске академије наука и уметности и Музеја планинског Баната у Решици из Румуније. Прве три сесије одржане су првог дана скупа, а последња, четврта сесија, другог дана. Сва излагања су презентована на енглеском или српском језику.

Скуп је отворен поздравним речима директора Историјског института Истраживачке мреже „Етвеш Лоранд”, проф. др Антала Молнара, и директора Историјског института Београд, проф. др Александра Раствојића. Проф. Молнар је истакао примере досадашње сарадње два историјска института приликом организовања скупова, те да су српска и мађарска историографија због хиљадугодишњих међусобних мађарско-српских односа упућене једна на другу у истраживањима, и упућене на заједнички наступ на плану глобалне историографије, док је проф. Раствојић указао на карактер и различите фазе српско-мађарских односа кроз историју, као и на основни циљ скупа да се ближом сарадњом мађарских и српских историчара дође до нових сазнања и тумачења која су досад често била онемогућена језичком баријером. Учесницима скупа

обратио се и амбасадор Републике Мађарске у Београду, др Атила Пинтер, подвукавши значај заједничких скупова српских и мађарских историчара због заједничке историје и мађарско-српских односа који су током последњих година достигли висок ниво.

Први је своје излагање *The 1071 Siege of Belgrade in the Fourteenth Century Chronicle Compilation* представио проф. др Данијел Баги, сарадник Историјског института из Будимпеште и професор универзитета. Користећи литерарну анализу наратива о угарској опсади византијског Београда, насталог крајем 11. и почетком 12. века, а уобличеног током 12. века, Баги је настојао да објасни контекст настанка овог одломка, као и основни циљ наратива, који није био да се само опише један историјски догађај, већ и да се објасни генеза каснијег сукоба две гране владајуће династије (краља Саломона и војводе Гезе који су опсаду водили). Др Тамаш Керменди, такође сарадник Историјског института из Будимпеште, у свом излагању *Serbo-Hungarian Political Relations at the Turn of the 12/13th Century*, фокусирао се на време увођења Хума и Рашке међу географске одреднице титуле војводе Андрије, потоњег угарског краља Андрије II, као и разлога за њихово уношење у титулатуру. Између супростављених старих тумачења да војвода Андрија ове области никада није освојио, већ само спровео неку врсту казних експедиција на њиховој територији, и да је до освајања Хума (не и Рашке) заиста дошло најкасније у марту 1198, Керменди је изнео аргументе у прилог првом тумачењу, посветивши посебну пажњу улози таста Андрије II, истарског и крањског грофа и војводе Мераније, Бертолда од Андекса, који је имао посебних интереса према Хуму (за чијег је принца Тољена Мирославића раније планирао да уда кћер). Излагањем на тему *Питање генезе Мачве у доба Ростислава Михаиловича у српској и мађарској историографији*, проф. др Ђура Харди са Филозофског факултета у Новом Саду упознао је своје колеге са досадашњим становиштима о времену утемељења бановине Мачве, које се обично везује за женидбу Ростислава Михаиловича угарском принцемом Аном, иако су поједини истраживачи и раније приметили – а што је остало без већег одјека – да је територија *онострано*г Срема, који ће постати бановином Мачвом, био посебна династичка област и раније, и као таква припадала угарској принцези Маргарити, удовици византијског цара Исака Анђела и солунског краља Бонифација Монфератског, и њеном сину Калојану Анђелу (умро око 1250). Хронолошки се надовезујући својим излагањем *An Alliance out of Necessity: the Árpád Kingdom and the Nemanjić State(s) at the End of the Thirteenth Century*, др Александар Узелац из Историјског

института Београд презентовао је резултате својих истраживања о тзв. миразу краљице Јелене, супруге српског краља Уроша I и кћери Калојана Анђела. У краљичином „миразу” Узелац види разлог за Урошев неуспешни упад у Мачву 1266, коју је *iure matris* требало обезбедити за принца Драгутина, што се десило тек када је угарски краљ уступио те области 1284, сада краљу Драгутину након што се оженио угарском принцезом Каталином. Потом се Узелац фокусирао на заједничке борбе краља Драгутина, краља Милутина и угарских снага против одметнутих браничевских великаша Дрмана и Куделина, и то у време када је краљ Милутин ступио у брак са својом свастиком, угарском принцезом Јелисаветом, око 1292, што је требало да оснажи савез са Угарском против Дрмана и Куделина (које је подржавао монголски кан Ногај).

Прва сесија је завршена дискусијом у којој је др Ивана Коматина, сарадница Историјског института Београд упутила питање излагачу Багију, надовезавши се на његово предавање о угарским хроникама, а занимајући се за детаље легенде о краљу Ладиславу, која се такође јавља у овим наративима, због чега је Баги могао да укаже на одређене сличности наратива о краљу Ладиславу и наратива о опсади Београда. Александар Узелац је Тамашу Кермендију упутио питање поводом изнете тезе о аспирацијама Бертолда од Андекса – Мераније према Хуму, указујући на то да се у релевантном извору као предлагач брака између Тољена Мирославића и Бертолдове кћери помиње и рашки велики жупан, Тољенов стриц Стефан Немања. Керменди је у одговору закључио да се ова тврдња не би смела олако одбацити, пошто исти извор помиње на другом месту као иницијатора брака самог Бертолда, вероватно цитирајући неку конкретну исправу издату поводом брака.

Другу сесију којом су председавали др Ивана Коматина и проф. др Тамаш Палошфалви отворио је др Владета Петровић, сарадник Историјског института Београд. Презентујући излагање *Српске средњовековне тврђаве и њихова подграђа у средњем веку (XIII–XV век)*, Петровић је указао на важну чињеницу да се интензивније утврђивање у средњовековним српским земљама, пре свега на основу материјалних остатака, може пратити тек од 14. века, затим је навео главне одлике структуре позносредњовековних тврђава и основне тенденције развоја подграђа на територијама држава Немањића, Лазаревића и Бранковића, те дао неке уопштене напомене о становницима подграђа. Др Балинт Терновац из Архива града Будимпеште представио је излагање *The Medieval History of the Latin Bishopric of Belgrade*, у коме је истакао све битне историјске тренутке ове епископије, који су документовани

изворном грађом – пре свега дипломатичким изворима – почевши од положаја београдске грчке (православне) епископије унутар Охридске архиепископије у 11. веку, преко наредбе папе за постављање латинског епископа 1290, помена првог латинског епископа 1299. и положаја латинске цркве у Београду за владавине краља Драгутина, затим питања јурисдикције ове латинске епископије и преклапања са јурисдикцијама католичких дијецеза у Бару, Дубровнику и Котору, улоге мисионарских редова у београдској епископији, до значаја ове епископије у политици ширења утицаја Угарске краљевине и Католичке цркве. Истраживач Историјског института Београд, Марко Гавриловић, излагао је на тему *The Role of Serbia in the Conflict between Hungary and the Duchy of Austria (1335–1337)*. Користећи се малобројним изворним вестима које су досад углавном занемариване, Гавриловић сукобе између угарског краља Карла Роберта и српског краља Стефана Душана, из 1334–1336, смешта у контекст ширих сукоба аустријских војвода са краљевима Чешке, Угарске и Пољске и износи хипотезу да је остварен савез између краља Душана и аустријског војводе Отона Хабзбуршког, који је требало запечатити браком између Душана и војводине кћери (до чега никада није дошло због изненадне принцезине смрти). У излагању *Српски деспоти и установе Католичке цркве у Угарској (1402–1459)* др Александра Крстића, сарадника београдског историјског института, кроз изворну грађу праћени су поступци и однос према установама Католичке цркве у Угарској српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, који су били и угарски магнати, са бројним поседима и приходима и са службеницима у Угарској краљевини, због чега су били упућени да према католицима воде прагматичну политику (баш као што су то некада чинили и немањихки владари Србије). Иако је Крстић кроз изворе пратио примере сарадње са угарском црквеном хијерархијом и папским легатима, као и покровитељства према манастирима и монашким редовима, пажњу је посветио и неретко затегнутим односима деспота и Угара католика, који су прерастали и у право непријатељство, свакако изазвано обостраним неповерењем према „иноверцима”.

Кратка дискусија затворила је другу сесију. Александар Узелац је упутио сугестију излагачу Гавриловићу да размишља о могућности да су контакти, тј. савез Стефана Душана са аустријским војводама, настављени и након 1337, преко немачких најамника у служби српског краља, који су могли вршити улогу посредника.

Трећом седницом председавали су др Александар Крстић и др Тамаш Керменди, а прво излагање одржао је проф. др Тамаш Палошфалви, под

насловом *Hungarian Military Campaigns to Ottoman Serbia after 1459*, у коме је показао да је угарски краљ Матија Корвин, након краткотрајних покушаја да поведе широку офанзиву против Турака у Србији – што је младом и са свих страна оспораваном краљу требало да донесе статус победника и одређени ауторитет, легалитет и легитимитет у власти – убрзо напустио политику свог оца Јаноша Хуњадија против Османлија и своју стратегију свео на упаде лаке коњице и операције речне флоте у Србији, а гро свог војног дејства пренео на фронт према непријатељским хришћанским владарима. Палошфалви сматра да је оваква политика на крају довела и до пада Београда у турске руке 1521, а пажњу у свом излагању посветио је и улози титуларних српских деспота као учесника у сукобима и посредника при склапању мировних уговора између угарског краља и турског султана. Излагање др Невена Исаиловића, сарадника Историјског института Београд, носило је наслов *The Members of the Branković Family as Hungarian Nobility in Late Medieval Slavonia*, а фокусирао се на делатност двоје изданака српске деспотске породице Бранковић у њиховом статусу поседника у угарској Краљевини Славонији. Прва од њих је Кантакузина, млађа кћи деспота Ђурђа Вуковића Бранковића и супруга, а потом удовица и наследница цељског грофа Улрика II, која је имала удела у вршењу административне, финансијске и судске власти и пре мужеве смрти, 1456. године, на поседима Цељских у Славонији (у Загребачкој и Крижевачкој жупанији, те Загорју и Међимурју), а у удовиштву се показала вештом управитељком, да би на крају, ипак, морала да прода све своје поседе под притиском околних феудалаца и владара у Бечу и Будиму и напусти Славонију. Други припадник ове владарске породице чијој је делатности у излагању посвећена пажња јесте Вук Гргуревић Бранковић, син слепог Гргура Бранковића, а унук деспота Ђурђа, који је у деценијама након пада Смедерева под Турке ступио у службу Матије Корвина, добио некадашње деспотске поседе у јужној Угарској, као и нове у Славонији, а потом постао титуларни српски деспот 1471. и узимао учешћа у Корвиновим походима против Турака, да би на крају, пошто није имао деце, део својих поседа у Славонији завештао својој удовици, Барбари, рођеној Франкопан. Проф. др Борис Стојковски, са Филозофског факултета у Новом Саду, у свом излагању *Serbs in Medieval Hungarian Chronicles* донео је детаљан преглед помена значајних историјских догађаја везаних за личности српског порекла, који се јављају у угарским хроникама, почев од улоге краљице Јелене, кћери рашког великог жупана Уроша I у политичким догађајима, преко бракова краљева Драгутина и сина му

Владислава са супругама угарског порекла, те сукоба Угара са царем Душаном при крају његове владавине, до похода против босанских јеретика и догађаја везаних за босанско племство (Нелипићи, Курјаковићи) и за бана Стефана II Котроманића, који је своју кћер Јелисавету удао за угарског краља. Трећа сесија и први дан научног скупа затворени су излагањем сарадника Историјског института из Будимпеште, др Динка Шокчевића, под насловом *The Question of Early Modern Period Serbian Migrations to Hungary in the Modern Hungarian Historiography*. Излагање је садржало преглед најважнијих историографских дела објављених у Мађарској од 1991. до 2020, на тему миграција српског становништва од 16. до 18. века, улоге Српске цркве у кретањима становништва и у њиховом политичком, религијском и културном организовању у Угарској, уз истицање пристрасних, тенденциозних и посве негативних погледа појединих мађарских историчара на поступке српских досељеника и њихових црквених поглавара у Угарској.

Четврта и уједно и последња седница, којом су као модератори председавали др Невен Исаиловић и др Балинт Терновац, отворила је други дан научног скупа, а прво излагање под насловом *...mixtim Hungari, Rasciani et Valachi habitant. Serbians in Southern Parts of the Hungarian Kingdom (Late 15th – Early 16th Centuries)* представио је др Адријан Мађина из Института за банатске студије „Титу Мајореску” у Темишвару. Он се фокусирао на порекло и насељавање словенског живља у *доњим крајевима* Угарске, што је данашњи Банат (у Србији и Румунији), а превасходно на српске досељенике који су кренули са својим избеглим племством (Јакшићи, Белмужевићи итд.) након пада Србије под Турке и добили дозволу да насељавају напуштена села у близини поседа српских племића. Такође је указао на то да извори не сведоче увек о тачном етничком саставу словенског становништва у Банату током 15–16. века, пошто није увек јасно која се етничка група крије иза термина *Sclavi* (Срби, Бугари итд.), а за становништво које не плаћа десетак Католичкој цркви са сигурношћу се може само утврдити да су православни хришћани. Др Сабољч Варга из будимпештанског историјског института, са излагањем *Serbs in the Service of King János I Szapolyai*, тематски се надовезао на Мађиново излагање говорећи о присталицама и сарадницима краља Јаноша Запоље који су словенског порекла, а међу којима је свакако најзначајнији био краљев сродник Петар Петровић, који се најпре истакао у гушењу Дожине побуне, потом вршио функцију склабињског каштелана, а након Мохачке битке се придружио Запољи и

стекао бројне поседе, да би га Запоља најзад до 1533. поставио за тамишког жупана и врховног капетана *доњих крајева* Краљевине Угарске (*supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum*) и произвео за барона. У излагању је посебно истакнуто и да је Петровић, који није имао потомке и наследнике, читавог живота остао веран краљу Јаношу Запољи и подржавао и спроводио Запољину протурску политику, те да је након Запољине смрти помагао његовој удовици Изабели и сину Јаношу Жигмунду, подржавао их у настојањима да поврате круну и оставио им свој иметак, а да је сам уживао подршку српског становништва тамишког краја, у ком су се његови поседи налазили. Последње излагање у четвртој сесији одржао је проф. др Владимир Поломац са Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под насловом *Филолошка запажања о употреби српског језика у дипломатској преписци угарских крајева и дворских званичника у 15. и 16. веку*. Поломац се фокусирао на језичке, и посебно, дијалекатске одлике српског језика којим су писана поједина писма краља Матије Корвина (фра Александру Дубровчанину, султану Бајазиту II), деспота Вука Гргуревића (султану Бајазиту II, смедеревском санџакбегу Али-бегу Михалоглуу) и ердељског војводе Стефана Баторија (смедеревском санџакбегу Али-бегу Михалоглуу), утврђујући значајне међусобне разлике на основу фонолошких одлика у језику ових писама, које су свакако проистекле из делатности различитих писара, од којих је један могао бити, у изворима споменути, поп Јован, покписар деспота Вука.

Последња сесија завршена је кратким обраћањем академика Момчила Спремића који је поздравио учеснике и истакао значај научног скупа са оваквом тематиком, након чега је одржана кратка дискусија. Др Ненад Обрадовић, истраживач са Филозофског факултета у Београду, упутио је Владимиру Поломцу питање да ли се у српском језику писама угарских крајева и њихових службеника може утврдити утицај мађарског језика, на шта је Поломац одговорио истичући пример интитулације Стефана Баторија, која користи мађарске облике имена и титула, али написане српским језиком, те сугеришући да се даљим испитивањем можда могу наћи и правила мађарске синтаксе, примењене на српски језик ових докумената. И Невен Исаиловић је имао питање за Саболча Варгу, занимајући се да ли су излагачу можда познати нови подаци који би могли довести до тачне убикације града Сраклина (*Szuraklin, Zaraklyn*), одакле потиче Петар Петровић, на шта је Варга одговорио одрично.

Завршне речи скупа дали су директор Историјског института Београд и директор Историјског института при Истраживачкој мрежи „Етвеш Лоранд”. Проф. др Александар Раствојић је истакао да је овај скуп показао

да представници историографија двају народа и двеју држава које имају дугу историју интензивних међусобних односа, који су често били добросуседски, али неретко и непријатељски, упркос томе могу да комуницирају на високом академском нивоу и да размењују закључке и открића, у чему чак ни језик није непремостива препрека, с обзиром на то да учесници скупа из Мађарске одлично познају српски језик. Проф. др Антал Молнар је у најкраћем сумирао шире теме које су учесници скупа обрадили у својим излагањима и закључио да ће резултати овог научног скупа – који је, у ствари, први заједнички скуп на тему српско-мађарских односа који су српски и мађарски историчари самостално организовали – свакако допринети међусобном обогаћивању између српске и мађарске историографије. На самом крају завршних речи најављено је публикавање зборника радова који ће садржати прилоге како излагача тако и других колега, као и организовање новог заједничког скупа мађарских и српских историчара на тему српско-мађарских односа од 16. до 19. века, планираног да се одржи у блиској будућности у Будимпешти.

Бењамин ХЕКИЋ

IN MEMORIAM

Марко Јачов
(1949–2022)

Почетком ове године, 8. јануара, преминуо је у Риму Марко Јачов, дугогодишњи сарадник Историјског института у Београду и професор на два италијанска универзитета. Рођен је 6. фебруара 1949. године у селу Церање Доње код Бенковца (Равни Котари, Далмација). На Богословском факултету Српске православне цркве у Београду дипломирао је 1972. године. Магистрирао је 1975. године на Катедри за историју Филозофског факултету у Београду са темом: *Венеција и Срби у Далмацији до половине XVIII века* (објав. 1984, 1987²). Докторски рад *Срби у Далмацији у XVIII веку* одбранио је на истом факултету 1979. године. До 1976. био је професор у карловачкој Богословији „Свети Арсеније Сремац”, затим архивист у Архиву САНУ у Сремским Карловцима. У Историјски институт прешао је јануара 1982. године. Распоређен је у Секцију за историју Србије и српског народа од XV до XVIII века. Од 1981. био је члан Одбора САНУ за историју српског народа од XVI до XVIII века. Пре доласка у Историјски институт боравио је ради научног усавршавања у Италији, Немачкој, Француској и Белгији.

Истраживања у италијанским и хрватским архивима и библиотекама (Венеција, Ватикан, Задар, и др.) започео је у време израде магистарског и докторског рада. Фебруара 1983. године добио је једногодишњу стипендију Католичког института за културну сарадњу, користећи боравак у Риму да настави истраживања у Тајном ватиканском архиву и

Архиву Конгрегације за пропаганду вере. Захваљујући разумевању Историјског института и наведеног Одбора САНУ за историју истраживања су продужавана и наредних година, да би, затим, за стално остао у Риму. Од 1986. године предавао је на Катедри за модерну историју Факултета политичких наука Универзитета Сапиенца (*La Sapienza*) у Риму. Део предавања одржаних на том факултету објавио је 1990. у Аналима Напуљског универзитета (*Origine e comparsa degli Zingari in Europa*). Од 1995. био је професор на Универзитету Саленто у Леђу (Lecce).

Средишње место у Јачовљевом научном делу представљају везе српског, и других балканских народа са Ватиканом, и историја Срба у Далмацији. Касније је истраживања проширио на изучавање Источног питања и улогу Свете лиге у обједињавању католичких европских држава (Млетачке Републике, Шпаније, Аустрије, Пољске) против Турске. Својом географском распрострањеношћу у те борбе неминовно је био укључен и српски народ, посебно онај његов део који се силом историјских околности преселио на млетачку и аустријску територију, или је живео у пограничним деловима Босне, Херцеговине и Црне Горе, према Венецији и Аустрији. О учешћу српског народа у тим сукобима написао је посебну књигу: *Срби у млетачко-турским ратовима у XVII веку* (Београд 1990, 204). Исту књигу (допуњену) објавио је на италијанском језику. Од почетка рада истраживао је деловање католичких мисионара међу Србима, проблеме унијаћења на простору појединих српских епископија и покушаје Ватикана, почев од краја XVI века, да цео српски народ придобије за сједињење с Римокатоличком црквом. Писао је о пресељавању српског становништва на млетачку и аустријску територију, посебно у Далмацију, и обратно, исељавање из Далмације и Лике после ослобођења делова тих области од турске власти. Сви ови проблеми најпотпуније се могу сагледати кроз документа која је објавио у посебним књигама, у часописима и додацима појединих књига.

Обимну историјску грађу коју је прикупио у италијанским и ватиканским архивима намеравао је да објави у осам књига. Објавио је четири књиге (пет томова) докумената које се, изузев прве књиге, односе на XVII век. У књизи *Списи тајног Ватиканског архива XVI–XVIII века* (САНУ, 1983) објавио је 276 докумената који обухватају време од 1592. до 1788. године. Објављени су извештаји с подручја близу двадесет католичких бискупија и надбискупија које су покривале простор Млетачке Републике, Турске и Аустрије. У овој књизи поставио је висока научна мерила којих ће се држати и у наредним књигама докумената,

истичући да је исправљао погрешно прочитана места и додавао испуштене речи у дотад објављеним документима. Следила је обимна књига грађе: *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима: 1622–1644*, I (Београд, САНУ, 1986, стр. 696/398 док.).

Хронолошки и тематски наставак тог пројекта представља књига докумената из периода Кандијског рата, које је објавила Ватиканска апостолска библиотека: *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia: 1645–1669* (Vol. I-II, Città del Vaticano 1992, 720; 787). Следила је књига *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre: Candia (1645-1669) Vienna e Morea (1683-1699)*, издата 1998. (573 стр.) од стране истог издавача, у којој се налазе документи из времена мира на млетачко-турској и аустро-турској граници (1670–1682). Већ из наслова ове књиге и последњег датованог документа у њој (1682) види се да је овај његов пројекат остао недовршен. Из Архива за пропаганду вере и Архива кнежевске породице Одескалки у Риму потиче и грађа у књизи: *Срем на прелому два века: XVII–XVIII* (Бг. 1990, 167, са прил.). У књизи о улози Свете лиге у борби против турских освајања у Европи (*L’Egora tra conquiste Ottomane e Leghe Sante*, 2001, 282), коју је објавила Ватиканска библиотека, више од трећине текста представљају уговори Свете столице са европским католичким владарима о борби против Турака.

Од 1996. године иностранци је члан Пољске Академије знаности у Кракову (*Polska Akademia Umiejętności*). Последње две деценије писао је на италијанском и пољском о прошлости Јермена: две књиге о првом турском геноциду над Јерменима (1894–1897) – 2011, 322; 2012, 28, и о лавовском надбискупу Јожефу Теодоровићу (2015, 267). Са пољским историчарем Ф. Зиејком написао је књигу о папи Јовану Павлу II (1978–2005), ранијим надбискупом краковским (2013, 314). Сарађивао је у више српских, италијанских, белгијских и пољских часописа и објавио око 40 чланака и мањих прилога. Са италијанским, пољским и белгијским историчарима припремио је неколико заједничких издања у Риму, Лувену и Кракову. Говорио је италијански, француски, немачки, руски и пољски језик и поседовао изворно знање латинског и старословенског језика.

Ненад УРИЋ

IN MEMORIAM

**Љубодраг А. Поповић
(1934–2022)**

Отишао је тихо, како је и живео, историчар и један од најистакнутијих архивиста Србије – Љубодраг Поповић. Љуба, како је и формално и неформално оловљаван, за савременике је, више од шест деценија био исто што и Државни архив Србије, односно Архив Србије. Непосредан, сарадљив, увек спреман да помогне, посебно млађима, а надасве велики зналац и стручњак, Љубодраг Поповић је оставио неизбрисив траг у српској архивистици и историографији.

Као омаж Поповићевој вери у моћ документа као историјског извора, доносимо најважније податке из његовог професионалног рада. Рођен је у Београду 19. фебруара 1934. године, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на историјском одсеку Филозофског факултета у Београду 9. октобра 1957. године. Као професор историје кратко је радио у Техничкој школи у Београду. У Државном архиву Србије провео је радни век: од 27. октобра 1959. до 1. марта 2002. године и у том периоду прешао је службенички пут од стручног референта до заменика директора. Првих пет година рада у Архиву обучавао је хонорарне службенике Архива у раду на обради и сређивању архивске грађе. Самопрегорним радом скренуо је пажњу на себе и задобио поштовање претпостављених, па је одлуком Извршног већа Народне Републике Србије 22. децембра 1961. награђен новчаном наградом „за ванредан рад и нарочито залагање”. Стручни испит из архивистике положио је 22. јануара 1962. и стекао звање архивист. Виши архивист постао је 10.

децембра 1974. године, а архивски саветник 1989. године. Од 1964. године је као архивист радио у Одељењу за обраду архивске грађе, да би 1972. био премештен у депо Архива којим је руководио. За начелника I одељења Архива именован је 1. јула 1978. године, а после тога именован је за саветника директора 1. фебруара 1999. године. Дужност заменика директора Архива обављао је од 11. септембра 2000. до пензионисања 28. фебруара 2001. године. Наведени сумарни преглед Поповићевог кретања у служби у Државном архиву Србије нимало не одражава његову многоструку делатност. Почетком шездесетих година предавао је историју на Радничком универзитету на Звездари. У Архиву Србије држао је предавања из архивистике за полазнике архивистичког течаја од 1968. до 1991. године. Био је члан Комисије за реституцију културних добара однетих у Првом и Другом светском рату (1975–1990). Више година је био члан стручног тима Архива на заштити и сређивању архивске грађе српске провенијенције у манастиру Хиландар и у Српској православној црквеној општини у Трсту. Био је сарадник *Енциклопедије Југославије*, члан Управног одбора Друштва историчара Србије, члан Одбора САНУ за историју Српске револуције (1804–1830) и редовни члан Научног друштва за историју здравствене културе Србије.

Љубодраг Поповић је иза себе оставио преко 250 библиографских јединица. Једнако успешан био је на пољу архивистике и историографије. Коаутор је (са Иванком Брук) средњошколског уџбеника *Архивистика за 3. и 4. разред усмереног образовања* (1986). Био је одговорни уредник едиције *Водич кроз архивску грађу Србије* и низа стручних чланака из архивистике. Самостално или као коаутор приредио је томове архивске грађе: *Тимочка буна 1883*, *Стогодишњица Карађорђевог устанка – архивска грађа* (2010), *Наши стари: пописи становништва на територији данашње општине Врњачка Бања: 1834–1916* (2002) итд. Аутор је монографије (с Милићем Милићевићем) *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије* (2003). Посебно значајан и за истраживаче користан је *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, у којем је на основу архивске грађе и штампе сабрао и систематизовао податке о чиновницима у Србији пре почетка публикавања Државних календара са шематизмима (1852). Аутор је више изложби.

За свој самопрегорни рад добио је награде: „Даница Гавриловић”, коју додељује Друштво архивских радника Србије, „Златна архива” Фондације Александра Арнаутовића и две награде Задужбине Ђурђа, Данице и Јованке Јеленић.

Љубодраг Поповић је судбински био везан за Државни архив Србије, у који је долазио до пред саму смрт. Последњи пут смо се видели у

децембру прошле године. Тада, на растанку, рекао сам му да се видимо, на шта ми је одговорио: „Надам се”. Нисмо се више срели.

Љубодраг Поповић је преминуо у свом дому у Београду 14. фебруара 2022. године.

Радомир Ј. ПОПОВИЋ

IN MEMORIAM

**Љубинка Трговчевић Митровић
(1948–2022)**

Историчарка Љубинка Трговчевић Митровић (1948–2022), научна саветница у Историјском институту Београд и професорка у пензији Факултета политичких наука преминула је 4. марта 2022. године. Рођена је у Сарајеву 7. јануара 1948. године. У Београду је завршила основну школу и Прву београдску гимназију. Студије историје на Филозофском факултету у Београду уписала је 1968. године. Дипломирала је савремену историју и 1972. године примљена је у Историјски институт као асистент. На Филозофском факултету у Београду је 1974. године магистрала са тезом „Политичка делатност Јована Цвијића у Првом светском рату”. Докторску дисертацију под називом „Научници Србије и стварање Југословенске државе 1914–1920” одбранила је 1984. године на истом факултету. У Историјском институту стекла је сва научна звања. Била је сарадница, а потом и руководица потпројекта Института „Борба за националну државу и модерно друштво” (1972–1991; 1991–2000). Од 2001. године руководила је институтским пројектом „Друштвене структуре и промене у Србији у 19. веку” (до 2005). Предавачко искуство стицала је у Центру за мултидисциплинарне студије Универзитета у Београду, смер Историја природних наука (од 1989). Од 2001. године до одласка у пензију 2017. године била је редовна професорка савремене историје на Факултету политичких наука у Београду, где је руководила пројектом „Србија и евроатланске интеграције” (2006–2011). Сарађивала је у школи докторских студија Универзитета у Београду, смер Историја

и филозофија природних наука (2010–2017) и у Алтернативној академској образовној мрежи. Предавала је и на универзитетима у Бањалуци и Подгорици.

Област научно-истраживачког рада Љубинке Трговчевић била је српска и југословенска културна, друштвена и политичка историја у 19. и 20. веку. Посебно се бавила историјом идеја, науке, елите, образовања и женском историјом. Њени радови посвећени школовању српских интелектуалаца у 19. веку засновани су на обимним истраживањима у домаћим архивима, али и архивима у Берлину, Бону, Минхену, Хајделбергу, Бечу, Паризу, Цириху. Ауторка је неколико монографија, студија и бројних научних чланака. Њена докторска теза преточена је у утицајну књигу Научници Србије и стварање Југославије (Српска књижевна задруга, 1986; Прометеј, 2021) за коју је добила Нинову награду за публицистику 1986. године. Написала је студију Историја Српске књижевне задруге (1992) и приредила је за штампу сећања краљице Наталије Обреновић (Моје успомене, Српска књижевна задруга, 1999; Ружа и трње, Лагуна 2016). У уводној студији за ову књигу Љубинка Трговчевић је представила једну од првих научно заснованих биографија ове владарке. Њени радови посвећени школовању српске елите на универзитетима у иностранству сабрани су у књизи Планирана елита (Историјски институт, 2003). Један је од уредника и аутора хронологије Модерна српска држава 1804–2004 (ур. Љубодраг Димић и др., Историјски архив Београда, 2004). Чланке и расправе објављивала је у домаћим и иностраним часописима и зборницима. У међународној научној јавности била је препозната као стручњак за процесе модернизације у Србији и на Балкану. Отуд се у њеној библиографији налази велики број радова који су објављени у међународним тематским зборницима и часописима.

Љубинка Трговчевић је развила веома живу сарадњу с бројним истраживачима у европским научним центрима. Захваљујући стипендијама и студијским боравцима, провела је неко време у Берлину (Слободни универзитет, Центар за европску историју, 1996, 1998), у Мајнцу (Институт за европску историју, 1979, 1994), у Бечу као добитница стипендије Константин Јиричек (1993), у Паризу (1976, 1989), Лондону (1975, 2001) и на Универзитету у Питсбургу (САД, 2006). Од 1995. године била је почасна чланица Међународног универзитетског семинара у Благоевграду (Бугарска). Била је на челу српског тима међународног пројекта „Education and internal divisions of elites in modern Eastern Europe” Универзитета у Женеви, Санкт Петербургу, Клузу,

Софији и Београду (SCOPE) и руководилац пројекта сарадње са University College London (SSEES). Од 2004. године била је чланица Издавачког савета часописа „European History Quarterly” у Лондону. Учествовала је на бројним конференцијама у иностранству (Беч, Париз, Стразбур, Краков, Делфи, Перуђа, Ванкувер и др.) и одржала је предавања по позиву у Базелу, Лондону, Мајнцу, Бону и Берлину. Захваљујући њеној међународној каријери и контактима у научним установама, многе млађе колегинице и колеге добили су прилику да истражују у страним архивима, да стичу искуства на међународним конференцијама, објављују радове у иностранству и граде сопствени научни пут и познанства.

Током каријере била је у руководећим телима бројних научних и културних установа: секретар Савеза историчара Југославије (1975–1980), чланица Председништва Друштва историчара Србије (1980–1986), чланица Француско-југословенске комисије историчара (1977–1989), главна уредница часописа за историју науке „Флогистон” (1995–2000), чланица уредништва историјских библиотека у Нолиту и Српској књижевној задрузи, председница Управног одбора Историјског архива Београда (2001–2004) и Историјског музеја Србије (2008–2013). Била је дугогодишња чланица и сарадница Центра за женске студије, а потом и председница Савета Центра за студије политике и рода на Факултету политичких наука. Друштвени ангажман прерастао је у једном периоду њеног живота у политичко деловање. Била је делегат у Скупштини СР Србије (1982–1986), а потом је као чланица Председништва СР Србије руководила Секретаријатом за културу (1986–1988). Противећи се рату у Југославији, јавно се залагала и борила за демократске и хумане принципе и вредности. Као историчарка, наставила је да подржава проширење истраживачког поља и увођење нових подручја историографске анализе. Од 1994. године била је суоснивач и чланица Удружења за друштвену историју, а после 2000. чланица Савета Фондације „Михаел Жикић”, са седиштем на Универзитету у Бону. Од 2011. године Фондација додељује међународну награду „Андреј Митровић” младим историчарима за докторску тезу посвећену питањима српске и југословенске историје. После одласка њеног животног сапутника, академика и професора Андреја Митровића, 2013. године, покренула је и донирала истоимену награду за најбољи мастер рад, коју додељује Катедра за савремену историју Филозофског факултета у Београду.

Љубинка Трговчевић је била особа са богато изнијансираним истраживачким, научним, политичким и људским искуством. Енергична и

амбициозна, поседовала је знање и истанчан осећај за струку. Неговала је колегијалне односе и била велики друг и пријатељ. Њени студенти и докторанди памте је као стрпљиву, упорну и толерантну професорку и менторку. Због свега тога њен изненадни одлазак представља велики губитак.

Ана СТОЛИЋ

IN MEMORIAM

**Академик Десанка Ковачевић Којић
(1925–2022)**

Дана 13. августа 2022. у 97. години живота у Београду је преминула академик Десанка Ковачевић Којић, истакнута српска историчарка, једна од највећих познавалаца привредне и друштвене историје средњовековне Србије и Босне.

Рођена је 3. октобра 1925. године у Сарајеву, где је завршила основну и средњу школу. Студије историје завршила је 1950. године на Групи за историју Филозофског факултета у Београду. Докторску тезу *Трговина у средњовековној Босни* одбранила је 1956. године на Филозофском факултету у Београду. Школску 1957/58. годину провела је на стручном усавршавању у Паризу под менторством Фернана Бродела на *École Pratique des Hautes Études*. Универзитетска каријера Десанке Ковачевић-Којић одвијала се на Филозофском факултету у Сарајеву на којем је након завршетка студија изабрана за асистента. На истом факултету је прошла сва универзитетска звања, а 1969. године изабрана је за редовног професора. Била је професор на предмету Историја народа Југославије у средњем веку уз који је повремено предавала и Помоћне историјске науке. Десанка Ковачевић-Којић је за дописног члана Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине изабрана 1975, а за редовног 1981. године. За редовног члана Српске академије наука и уметности изабрана је 1994. године. Учествовала је у оснивању Академије наука и умјетности Републике Српске 1993, а за њеног члана ван радног састава изабрана је 1996. године.

Након што се новембра 1992. године због рата у Босни и Херцеговини преселила у Београд, маја 1993. постала је спољни сарадник Историјског

института у Београду укључивши се на потпројекат *Српске земље и народ у средњем веку*.

Била је члан више различитих одбора из области историје, а највећи допринос је дала у Одбору за историју Босне и Херцеговине при Српској академији наука и уметности. Десанка Ковачевић-Којић је била члан редакционих одбора угледних научних часописа попут *Прилога Института за историју из Сарајева*, *Годишњака Друштва историчара Босне и Херцеговине* и *Зборника за историју Босне и Херцеговине САНУ*. Била је и члан Редакционог одбора Посебних издања Историјског института. Једно време је била и члан Савета Вукове задужбине.

Десанка Ковачевић-Којић је била велики ерудита и мајстор свог заната. Њен научни метод је био прецизан и критичан, а радови засновани на систематским истраживањима раније некоришћене архивске грађе, пре свега из Дубровачког архива. Осим у Дубровачком архиву, годинама је истраживала и у библиотекама и архивима појединих италијанских градова (Венеција, Фиренца, Милано). Спадала је међу оне истраживаче који су највише допринели развоју и модернизацији наше историографске школе. Пратила је нове токове у светској и европској историографији и у домаћу науку уносила модерне теме. Њен рад и постигнути резултати нису остали незапажени у међународним научним круговима, те је од 1979. до 2004. била стални члан и сарадник Међународне комисије за историју градова (*Commission internationale pour l'histoire des villes*), а потом је наставила своје учешће у раду Комисије у својству почасног члана.

Својим многостраним и обимним научним радом дала је велики допринос развоју наше медијевистике. Већ су њени први радови, објављени пре равно седамдесет година, *Гдје је била ковница новца босанских владара* и *О Јањеу у доба средњовековне српске државе* наговестили основни правац њених даљих истраживања. Омиљене теме су јој биле из економске и друштвене историје средњовековне Босне и Србије. У њеном богатом научном опусу издвајају се три тематске области: трговина, рударство и градови средњовековне Србије и Босне, као и њихове привредне везе са Дубровником и Медитераном.

Објавила је преко сто научних и стручних радова, осврта, критика и приказа, међу којима и седам монографија: *Босна и Херцеговина у средњем вијеку* (1954), *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* (1961), *Градска насеља средњовековне босанске државе* (1978), *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države* (поглавље у књизи: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I* 1987), *Трговачке књиге браће Кабуџић (Caboga): 1426–*

1433 (1999), *Старо српско рударство* (коаутори Сима Ћирковић и Ружа Ћук, 2002), *Средњовјековна Сребреница: XIV–XV вијек* (2010) и два зборника објављених радова: *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)* (2007), *La Serbie et les pays serbes: L'économie urbaine XIVe–XVe siècles* (2012). Такође је сарађивала и у изради лексикографских издања, попут *Енциклопедије Југославије*, *Лексикона српског средњег века*, *Српске енциклопедије*. Учествовала је на бројним међународним и националним научним скуповима и конференцијама у земљи и иностранству, рецензирала монографије, студије, зборнике радова, чланке и друге научне и стручне радове.

Добитница је награде „Веселин Маслеша” за научни рад, Двадесетседмојулске награде Босне и Херцеговине за књигу *Градска насеља средњовјековне босанске државе* (1979) и награде „Владимир Ћоровић” за животно дело (2002).

Десанка Ковачевић-Којић је била један од стубова и симбола српске медијевистике. Њен одлазак је велики губитак како за српску и босанскохерцеговачку тако и за светску историографију. Иако је доживела дубоку старост и преко седам деценија се активно бавила научним радом могла је још много тога да пружи и од ње је могло још много тога да се научити. Просто су нестварно деловали њена неисцрпна енергија, ментална снага и оштроумност које је нису напуштале до самог краја. Морали сте да се дивите њеној научној радозналости која и у позном животном добу није била ништа мања него на почетку каријере. Пратила је домаћу и инострану научну продукцију, интересовала се за рад колега, била упућена у нове токове и правце у европској и светској историографији. Увек је била спремна да саслуша млађе колеге, да им помогне, да неки користан савет и упуту их у правом смеру.

Десанка Ковачевић-Којић је била велики пријатељ Историјског института у чијим бројним активностима је узимала учешћа. Била је спољни сарадник Института, учествовала у његовим научним пројектима, а једно време је била и члан Научног већа. Радо је прихватала позиве да учествује на научним скуповима, у организационим одборима научних конференција, да буде члан разних редакција, пише рецензије, чак и онда када јој то због година није било лако. Историјски институт је сматрала својим и свуда и на сваком месту бранила његове интересе.

Одлазак Десанке Ковачевић Којић, за све нас који смо је познавали, поштовали и волели, представља ненадокнадив губитак. Недостајаће нам – особу попут ње је тешко заборавити.

Срђан РУДИЋ